

Årstafruns dagböcker. Godsekonomi mellan marknad och självhushållning

Ulrica Söderlind

”Gud vare lof! För hvarje framlefvad dag, ty jag har aldrig lidit brist på mat, dricka och kläder!”

Citatet är hämtat från Årstafrun och daterat den 13 september 1793. Årstafrun hette egentligen Märta Helena Reenstierna och kom till Stockholm från Småland vid 19 års ålder år 1772. Kort därefter lärde hon känna den man som kom att bli hennes livs kärlek och make, ryttmästaren Christian Henrik von Schnell, som var dubbelt så gammal som hon. Cirka ett år efter första mötet stod bröllopet och hon flyttade in på Årsta Gård utanför Stockholm. Paret fick åtta barn, där endast ett överlevde till vuxen ålder, dock gick det sista kvarvarande barnet bort i en ålder av 32 år, ett år efter faderns bortgång. Årstafrun gick själv ur tiden 1841. Artikeln handlar om Märta Helena Reenstiernas arbete under perioden 1793–1839 på Årsta vad gäller trädgård, jordbruk och djurhållningen, texten bör ses som en fallstudie för Årsta.

Källmaterialet och tidigare forskning

Märta Helena Reenstierna skrev dagböcker under sin tid som fru på Årsta i en oavbruten följd under åren 1793–1839. Dagböckerna förvaras idag av Nordiska museet och transkriberades till maskinskrift av fil. dr Gunnar Broman under 1940-talet. Under senare år har dagböckerna även digitaliserats på så vis att den transkriberade maskinskriften finns på CD-skiva vid Nordiska museets arkiv i Stockholm. Det maskinskrivna materialet uppgår till cirka 5 000 A4-sidor, som innefattar samt-

liga dagboksanteckningar, men även det som Årstafrun kallade bilagor och allehanda. Av dagböckerna att döma skrev Årstafrun i dem varje kväll, i vissa fall dagen efter. Hon behandlar allt från stort till smått i sin vardag och högtider. Detta gör källmaterialet mycket trovärdigt och med hög forskningspotential. Dagböckerna låg till grund för Lars Widdings romansvit *På Årstafruns tid*; de har även getts ut i urval, där cirka tjugo procent av materialet använts i tre olika delar under namnet *Årstadagboken. Journaler för åren 1793–1839* under åren 1946–1953 med Gunnar Broman och Sigurd Erixon som redaktörer. År 2010 utgav Kristina Ekerö Eriksson *Årstafruns dolda dagböcker*. Dagböckerna användes även inom det internationella forskningsprojektet ”Millennium” som studerade klimat och klimatförändringar över tid. För Sveriges del användes de närmare 15 000 väderobservationerna i Årstadagböckerna för att hjälpa till att skapa en klimatkurva för landet under 500 år.¹

Den här artikeln skiljer sig således från tidigare forskning eftersom den undersöker Årstafruns arbete för gårdens verksamhet; arbetsaktiviteterna på Årsta har delats in i tre grupper: trädgård, djurhållning och jordbruk. Indelningen är gjord av mig själv och även om det kan diskuteras att en del av den sådd och skörd som skedde i trädgården skulle kunna flyttas till jordbruket har jag i alla fall valt att ha den under hortikulturen.

Dagböckerna är mycket detaljrika och samma företeelse förekommer många gånger under den aktuella tidsperioden, den totala

summan av noteringar återfinns i det avslutande textavsnittet, medan fotnoterna i texten innehåller ett urval, omfånget av att redovisa samtliga noteringar är för stort för denna text. Om någon är intresserad så finns en fullständig fotnotsförteckning hos författarinnan till denna artikel. Artikeln kan beskrivas som empiriskt inriktad forskning, i och med detta görs inget anspråk på att använda någon form av teori.

Trädgård

Mycken tid och möda lades ned på trädgårdarna vid Årsta där aktiviteterna var av olika slag. Frukträd och bärbuskar upptog en stor del, framför allt de större träden som till exempel äppelträd. Både Årstafrun och hennes trädgårdsmästare, och ibland även andra familjer, genomförde en inspektion av trädgårdarna, där det noterades när träden stod i blom. Översynen av träden innefattade bland annat att kontrollera om och när väderleken förstört träden eller om tjuvar varit framme. När det senare var fallet skördades äpplena tidigare än vanligt, i vissa fall redan innan de var mogna. Detta för att rädda så mycket som möjligt av skörden. I översynen ingick även att ersätta utgångna träd mot nya, i vissa fall byttes äppelträd ut mot päronträd. Fallfrukten plockades efter hand som den mognade. Fanns det ett överflöd av fallfrukt gavs de till djuren på gården som foder med skal och kärnhus. Utöver detta skedde nedplockning av äpplen vartefter de mognade.

När det fanns behov av ett nytt bestånd började det med att äppelkärnor sattes. Större delen av äppelskörden sändes iväg för avsalu i staden, men en del gavs bort som gåvor. Även om alla försiktighetsåtgärder vidtogs för de äpplen som efter skörd förvarades inomhus fanns det inga garantier för att de inte förstördes av möss och råttor; detta gällde även för andra trädgårdsprodukter. När råttorna kom in i förvaringsutrymmena släpptes katter in för att försöka få bukt på problemet som stund-

Miniatyrporträtt av Märta Helena Reenstierna (Årstafrun) på ring. Nordiska museets arkiv.

tals var förödande. Äpplen gavs även bort till brorsonen och till andra bekanta och deras barn. Äpplen skänktes också bort till behövande, ibland så mycket som över två tunnor (en tunna motsvarade ca 147 l). Man kunde använda äpplena till att koka mos eller soppa på eller utfodra djuren med dem. Förutom till äppelmos kunde de torkas till förtäring under den kallare delen av året.²

Det förekommer även notiser om när alla buskar och träd under våren stod i full lövsprickning i trädgårdarna. I trädgårdarna fanns också andra träd och buskar som körsbär, hallon, krikon, päron, vinbär, plommon och krusbär. Det förefaller som om det mesta av skördarna togs till vara i form av syltning, saftkokning eller torkning för att ätas och drickas under vintern. Jordgubbarna tycks dock till stor del ha konsumerats på gården; jordgubbarna stod ibland under vatten på grund av att isen i dammen hastigt släppte och vattnet svämmade över med stor kraft och hastighet, det förekom även att skörden

slog fel trots alla tänkbara omsorger. I vissa fall skördades allt samtidigt.³

I likhet med inspektionen av äpplena sågs även andra buskar och träd över; om de ansågs vara för gamla togs de bort och nya planterades. I översynen ingick likaså att se till att de nysatta buskarna klipptes ordentligt för att ge bästa avkastning. De skördade bären och frukterna rensades innan de ibland åts färska, men de syltades för det mesta in, i vissa fall syltades de om efter en tid om det så behövdes, till exempel om de redan förädlade produkterna hade börjat mögla. I fråga om hallon sattes de inte enbart för nyttan utan även för estetiken, ett exempel på detta är när hallonfrön såddes runt påfågelburen i trädgården.⁴

Det var inte enbart skötseln av träd och buskar som noterades utan även när trädgårds-sängarna kördes och när de olika sorterna planterades samt skördades. Det noterades också när de första primörerna kom, som exempel de första rädisorna, grönsalladen, sparrisen eller de första jordgubbarna. Ärtor och bönor var ett viktigt inslag i trädgårdarna och efter skörd och tröskning lades det ned mycket arbete på att torka, sprita och rensa dem innan de fördes till staden för avsalu eller så åts de vid det egna bordet; de saltades även in för vinterbruk. Om så var fallet hade de såatts just för det ändamålet, vilket tydligt framkommer av anteckningarna. Vid dessa tillfällen noteras det att avkastningen skulle gå till trädgårdsmästaren och andra anställdas behov om de så önskade. Årstafrun ansåg att hon inte kunde neka sina anställda detta eftersom trädgården var så stor. Hon samlade själv in och spritade de bönor och ärtor som skulle användas till frö nästkommande år, och det noterades i vilket skick de var, exempel på detta är hur många som var maskätna. Ibland hade kycklingarna ätit upp fröerna i sängarna, vilket minimerade skörden.⁵

Det finns vidare noteringar om bönonas och ärtornas utseende, bland annat att de var småväxta vid skörd. Ibland rensades och spritades ärtor och bönor under enbart förmid-

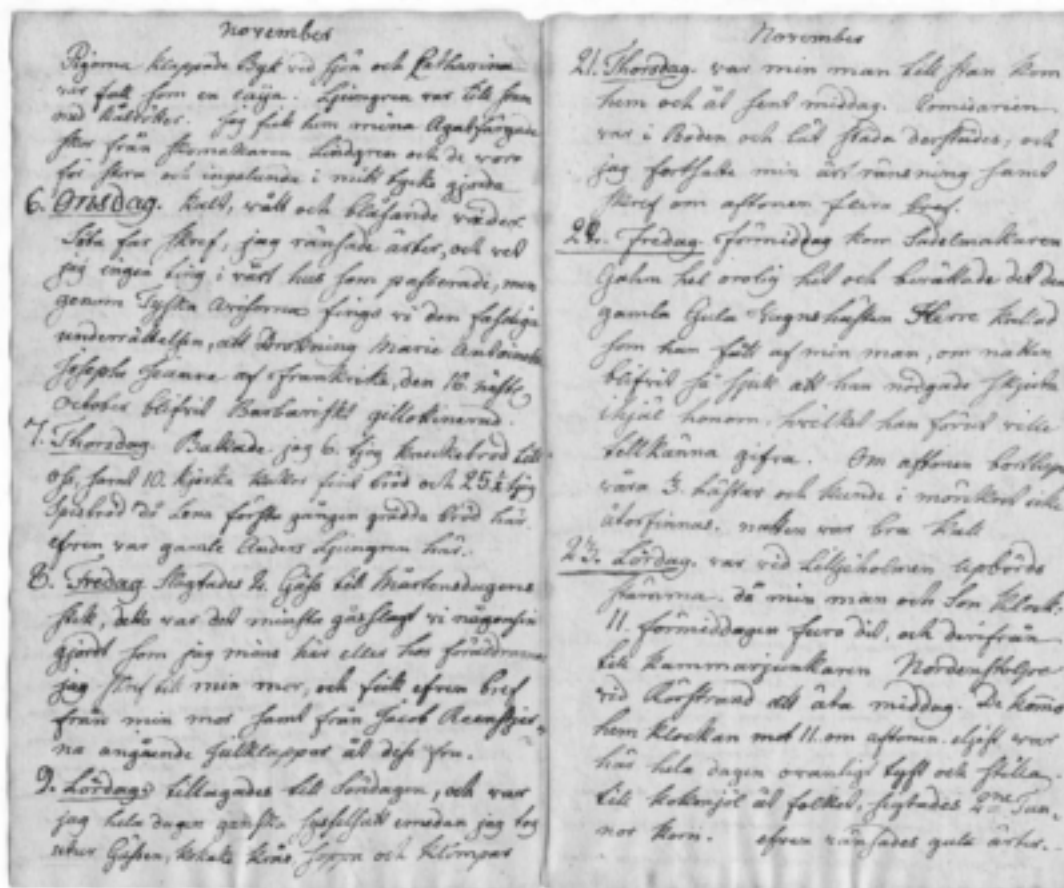
dagen, hela dagen och ibland enbart på kvällarna. Ibland spritades de omogna och sedan torkades de.⁶ Det noterades även när ärtorna och bönona under spritningen inte enbart var omogna utan även fuktiga, vilket inte var till belåtenhet. Eller när de var maskätna och de då inte kunde användas till utsäde utan istället fick blir djurfoder. De färdigrensade ärtorna delades upp i tre kategorier, de bästa gick som frö till nästkommande år, klass två gick till mat och klass tre användes som djurfoder. Under den kalla årstiden togs de ärtor som fått torka efter skörd ned till logen, tröskades och rensades. Det förefaller dock som att de första primörerna av ärtor och bönor hamnade på Årstafruns eget bord efter att hon själv hade putsat dem. Hon fick även ärtor i arrende, men ibland slog skörden av bönor fel. Det som tidigare hade gett en avkastning på flera tunnor men som dessa år endast gav några kannor (en kanna motsvarade ca 2,6 l) till frö till nästkommande vår, var ett avbräck i ekonomin. Bönor saltades in för förbrukning under vintern.⁷

Grönsaker fanns också i trädgårdarna, till exempel morötter, blomkål, kålrötter, rödbetor, spenat, vitkål, rovor och rotsaker (rotsakerna definieras inte, det rör sig dock inte om potatis eftersom den omnämns), pumpor, gurkor och lök (röd, vit spansk lök och vitlök), selleri, palsternackor och nässlor. Väderleken var avgörande för skörden av rotfrukter. Vid kraftigt regnväder skördades rotsakerna tidigare än vanligt eftersom man var rädd för att de skulle ruttna och nattfrosten gjorde att de skadades. Det förekom även att skördarna av rotsaker slog fel och den slutliga mängden blev ringa, långt ifrån den förväntade. En stor del av skördarna såldes i staden, vid Långholmen, till bekanta eller till månglerskor. Den del som användes på gården förädlades; av en råvara som gurkor gjordes inläggningar i form av vin-, sötsura, salt- eller pressgurkor (om Årstafrun fann dem vara för stora för ändamålet, skars de ner och åts färska), de

röda krusbären kokades in, päron kokades in tillsammans med lingon, vinbären pressades och syltades eller kokades till saft. På körsbären gjordes gelé och sylt, hallon kokades in, förutom att äpplen torkades behandlades plommon, bönor och morötter på samma sätt. Spenaten äts antingen färsk, torkades eller saltades in. Den vita spanska löken och rödlöken kokades in för att användas till sallader under vintern, vitkålen förädlades till surkål. De frukter och vegetabilier som stannade på gården utan förädling, men under förvaring, flyttades runt under de olika årstiderna så att de inte skulle frysa sönder, ändå förekom det att de förädlade livsmedlen frös inomhus; under den kalla delen av året putsades grönsakerna inomhus.⁸

Under vissa år, när skörden av olika vegetabilier slagit fel, var det svårt att få ihop till måltiderna på Årsta; ett exempel på detta är när Årstafrun rensar blomkålen och noterar att hon aldrig haft sämre blomkål och att den inte kommer att räcka länge. Hon konstaterar samtidigt att det förhöll sig på samma sätt med sparris, ärtor och bönor, vilket inte gjorde henne glad; ett annat exempel är när de satta kålrotsplantorna inte slog rot och det inte blev någon skörd alls.⁹

Om det var så att bär, ärtor, rotsaker och blommor var färdiga för skörd samtidigt såldes de vid ett och samma tillfälle i staden. Ibland blev inte allt sålt av det som sänts iväg till försäljning. Om brorsonen var på besök fick han en del av dessa trädgårdsprodukter

med sig hem och det som blev kvar serverades till middag på Årsta.

En del av trädgårdsskördarna såldes vid Munkbron, men det var inte alla gånger Årstafrun var nöjd med betalningen trots att allt blev sålt.¹⁰ Det hände att skördar gjorts i ordning till försäljning under Munkbron, men att det dåliga vädret förhindrade resa och försäljning. Ibland blev det ingen försäljning alls vid Munkbron eftersom det var flera båtar före, vilket föregade Märta Helena Reenstierna.

I vissa fall kunde det ta flera dagar innan varorna var sålda. När detta inträffade reste trädgårdsmästaren in till staden endast för att hämta pengarna för de sålda varorna. Det hände ibland att trädgårdsmästaren på eget bevåg bestämde sig för att sälja trädgårdsprodukter vid Munkbron eller i staden, vilket Årstafrun inte hade något emot. Även om försäljningen vissa gånger gick dåligt gick den andra gånger helt strålande. Smärre skördar såldes även vid Liljeholmen. Ibland var det trädgårdsmästaren själv som reste till staden för att sälja varorna som kunde bestå av omogna bär, i andra fall av enbart ärtor. Ibland sändes även vindruvor iväg till försäljning. Dessa vindruvor hade Årstafrun själv drivit fram. Kvantiteterna som gick till försäljning var dock inte stora. Det hände att vindruvor såldes till månglerskor direkt på Årsta; dessa månglerskor tog sedan enligt Årstafrun dubbelt så mycket betalt för vindruvorna när de sålde dem vidare. Årstafrun tillverkade även eget rosenvatten som ibland var till försäljning. I vissa fall skedde försäljningen av trädgårdsprodukter av bekanta till Årstafrun, som när allt var sålt kom till Årsta med betalningen.¹¹

Avkastningen såldes inte enbart i staden eller hamnade på det egna bordet utan den gavs även bort som gåvor eller såldes till vänner. Ibland vid högtider, som till exempel vid påsken, gavs rädisor bort tillsammans med andra icke-vegetariska livsmedel. Vindruvor och rosenvatten gavs bort som gåvor, främst till Årstafruns brorson. I andra fall sändes bland

annat ett parti morötter, sopprötter, kålrötter och en större mängd vitkålshuvuden iväg som present till personer som hjälpt Årstafrun med inköp av smör eller tvätt och upphängning av gardiner. Ett annat exempel är när en bekant får spenat, sallad, lök, potatis, dill, gräslök och ärtskidor som gåva. Andra gånger skänktes livsmedlen bort till mer behövande.¹² Det fanns även örter i trädgården som vårdades, skördades och torkades för användning under vintern, i vissa fall såldes de i staden.¹³

Havre, vete, korn, tobak och potatis (som tidigare nämnts) sattes även i trädgårdarna och inte enbart på de större arealerna. Det noterades bland annat beträffande spannmålen om axen var stora och när skörden inföll. Även om dessa arealer inte var så stora kunde det vara nog så besvärligt eftersom det till exempel kom in kål i vetet, vilket inte var uppskattat. Vetet som såddes i trädgården förefaller ha varit till husbehov. Om det började regna under skörd blev pigorna tvungna att tvätta vetet i förstugan för att få det rent. Andra gånger hade det regnat så länge att vetet hade börjat gro innan det kunnat skördas. Vissa år blev potatisskörden i trädgården 25 tunnor.¹⁴ Den totala mängden av dessa tunnor var 3 675 liter och bör ha räckt till en del av husbehovet efter avsalu.

Under sommaren slogs hela trädgården av Årstafruns rättarelag, som bestod av tre man, eller av gårdens drängar. Ofta fägnades de med bland annat en sup som ersättning för arbetet, vilken tacksamt togs emot. Höet som utvanns användes till djurfoder. Det var viktigt att få in höet innan det förstördes av regn. Under hösten innan snön föll ingick det även i trädgårdsarbetet och skötseln att alla landen skulle köras upp. När hela skörden av rotsaker i trädgårdarna var avklarad fick tjänstefolket en del av skörden. Höet som erhöles efter slåttern användes på samma sätt som höet från de större arealerna, och fick man inte in det i tid utan det tog skada av regn innebar det ett problem för ekonomin eftersom det i huvud-

sak användes som foder till djuren. Det slogs även så kallat kummingräs i trädgården, som användes till djuren eftersom det var lika bra som den grova halmen.¹⁵

När rönnbären var mogna plockades de från träden av trädgårdsmästaren själv. Rönnbären användes sedan till lockmat för fåglarna (i ett eventuellt syfte att jaga dem, orsaken till att de används som lockmat framkommer dock inte) under vintern. Lingon var något som plockades och lades in eller gjordes sylt på med antingen socker, brun sirap eller med pomeransskal och gavs ibland bort som gåva.¹⁶

Årstafrun hade som nämnts till sin hjälp trädgårdsmästare som lämnade frölistor till henne tidigt på våren om vad som skulle behöva inköpas och sättas i trädgårdarna under det kommande året. Dessa frölistor skapade ett visst bekymmer vad gällde ekonomin. Samma mästare inhandlade och plockade frön, även under andra delar av året och det förekom i vissa fall att Årstafrun fick blomsterfrön gratis, vilka var ämnade att sättas i köksträdgården. Dessa trädgårdsmästare såg även över de frön som redan fanns och bedömde om de var tjänliga eller inte, inhandlade frön och mästarna sådde själva bönorna och fröna i trädgården. De hade det övergripande ansvaret för översynen av trädgårdarna. Till sin hjälp hade Årstafrun pigor, kullor, madamer, några anställda karlar och ibland sin brorson när det kom till skötseln av trädgårdarna.¹⁷

Årstafrun hade inte bara problem med tjuvar som plockade äpplen; det försvann även andra vegetabilier allt eftersom de mognade och allt efter årstid. Detta var ett avbräck i ekonomin likaväl som när det var mycket torr väderlek, eftersom rensningen av ogräs kostade ”gruverliga pengar”, som hon uttryckte sig. Ytterligare ett avbräck var när vegetabilierna, frukterna och bären inte hann sköras i tid utan blev skadade av frosten. Det förekom att hon samlade ihop de grönsaker hon ansåg inte behövdes i hushållet och skänkte bort

Trasked som tillhört Årstafrun. Nordiska museets arkiv.

dem, en anställd sändes iväg med dem för att finna var de kunde göra nytta.¹⁸

Väderleken spelade samma roll för bearbetning av jorden, sådd, mognad och skörd i trädgården som för skörden av de större arealerna. I likhet med de andra gårdsprodukterna sattes och skördades trädgårdarnas produkter när vädret tillät. Om vädret var dåligt och inte visade några tecken på att förändras skördades allt som fanns i trädgårdarna. Ibland var det kallt långt in på våren och Årstafrun sände då en liten bön till Gud om att han borde hjälpa växterna i kylan, andra gånger var det så torrt i luften under en längre period att allt i trädgården måste vattnas, andra gånger frös trädgårdarnas produkter bort. Ett exempel på en kombination av tjuvar och frost är när Årstafrun påpekar att de skördade åkerärtorna som hängt på ruskor lovade en god avkastning om de fick vara ifred för både tjuvar och frost. Det förekom att Årstafrun fick besök av en affärsinnehavare som efter att ha besett beståndet av grönsaker i grönsakskällaren fann dem av så god kvalitet att han erbjöd sig att sälja produkterna i sin bod vid slussen.¹⁹

Djurhållning

Fjäderfä

Årstafrun ägnade stor uppmärksamhet åt de fåglar som fanns vid Årsta, det var kalkoner, påfåglar, höns, orrar, gäss, duvor och kanariefåglar. Mycken möda lades ner på att övervaka ruvning, kläckning och översyn av de nyfödda ungarna. Årstafrun noterade noggrant hur många ägg det ruvats på samt hur många som frambringade ungar, hur många ägg som var sura eller så kallade fetägg. Ett surt ägg är ett obefruktat ägg som ruvats medan ett fetägg är ett ägg som lagts men som saknar skal. Vid vissa tillfällen kokades fetäggen för att ges åt de nykläckta kycklingarna.²⁰

I översynen av ruvningen ingick inte enbart att räkna äggen, utan även att lägga olika honor på ägg, det behövde inte vara samma sorts ägg som fågel, exempel på detta är när påfågelsägg lades under honor för ruvning eller när kalkoner och höns ruvade tillsammans på hönsägg.

Årstafrun blev speciellt oroad när påfågelsäggen ramlade ur redet under ruvningen och de ännu inte kläckta ungarna inte gick att rädda. Även om en höna misslyckats med att kläcka fram samtliga påfågelungar är det inte ovanligt att samma höna används på nytt och resultaten är varierande. Av en kull om tio ägg kunde tre vara fetägg och de tre ungar som kläcktes dog strax efter födseln medan resten överlevde. Det förekommer även noteringar om fågelungarnas utseende. Ibland lades honor på olika sorters mindre ägg, som inte är närmare identifierade. Det noterades även när fåglarna värpte, och hur många ägg som då erhöles, när de kläcktes samt när fåglarna hade sönder äggen, eller när de olyckligtvis låg ihjäl ungarna eller när ungarna dog av oförklarlig anledning. Ett exempel är när det noterades att en höna värpte ett ägg som vägde 7,5 lod (ca 100 gram), ytterligare ett exempel är när en höna kläckte fram tio levande ungar och en annan lade sig på 13 ägg, till Årstafruns stora glädje; tolv dagar

efter kläckningen släpptes kycklingarna ut för första gången. En höna lades på 13 ägg, varav ett var mycket stort, så pass stort att Årstafrun funderade över om det skulle komma att bli två sammanväxta kycklingar av ägget eller ingenting alls.²¹ Utgången förblir okänd eftersom den inte noterades.

Årstafruns glädje var stor när hönsen redan i mars månad tillsammans värpte 50 ägg. Det noterades när kycklingar flyttades från moderhönan till en annan höna som var stor och arg, vilket gjorde att hon på ett mycket bra sätt skulle försvara kycklingarna. Exempel på olycklig utgång var när en höna inte lyckades få fram en enda kyckling, utan två ägg gick förlorade, åtta stycken kycklingar var döda i skalen och ytterligare tre var fetägg.²²

Ibland fungerade inte arbetet med ruvningen alls när fåglarna inte ville ruva trots all möjlig omtanke. Årstafrun noterade och berättade att hönsaveln för året var över när en höna som legat på 13 ägg själv hade förstört tre ägg, ett var rötägg, fem andra var fetägg samt att fyra kycklingar var döda i sina skal. En höna som lagts på 13 ägg hade fått påhälsning av råttor, vilket resulterade i att äggen låg omkringspridda och när de återfanns konstaterades det att fyra ägg hade ämne till kycklingar, fem var fetägg samt att fyra var helt borta. Det noterades med en viss uppgivenhet när honorna inte längre värpte eller när värpningen upphörde för året. Under ett år hade de 34 hönsen i oktober månad producerat 1 975 ägg. Årstafrun hoppades dock på ytterligare 25 ägg under året för att komma upp i jämna 2 000 ägg. Andra gånger gick det bättre när en viss höna som inte hade några egna ägg tjuvade till sig andra höners ägg och kläckte fram sju kycklingar av totalt tolv ägg, eller när ett par honor tillsammans fick fram 34 kycklingar.²³

Äggen användes inte enbart i det egna hushållet, de var också till salu direkt från gården eller så gavs de bort som gåvor, ibland som påskägg till olika vänner, till brorsonen och till

de anställda, ibland som namnsdagspresent. Äggen gavs även bort som gåvor till sjuka i omgivningen så att pannkakor kunde gräddas för att förbättra hälsan. När äggen var till försäljning på gården förefaller priset stundtals för ett tjog ägg ha varit avhängigt av vad hönsen kostade i utfodring, ibland såldes äggen i staden (ibland blev de dock inte sålda utan bars tillbaka), liksom levande hönor, tuppår, gäss och kalkoner. Ibland byttes en fågelsort mot en annan i staden. Det förekom även att folk kom till Årsta för att köpa ägg, men att det inte fanns några till försäljning på grund av dålig värpning, i enstaka fall fanns det inte ägg till påskhögtiden. Det noteras även när en stor och fet höna, som skulle värpa när som helst, fastnade med huvudet mellan ett par spjälor och dog strax därpå. Hönan hade ett stort antal ägg i sig och Årstafrun beklagade att de gick förlorade. Årstafrun sände iväg anställda till bekanta för att höra om de hade höns som ville ligga på ägg och om så var fallet byttes ägg från Årsta mot dessa fåglar. Även det omvända inträffade.²⁴

Fåglarna ansades och göddes vid behov och flyttades runt allt efter årstid (det sistnämnda gällde även för äggen). När det började bli för kallt för att ha dem utomhus flyttades de in, antingen in i det lilla köket, den blå kammaren eller på vinden där de sköttes om tills väderleken på nytt tillät dem att vistas ute. Vid vissa tillfällen fanns det upp emot 40 stycken fåglar i det lilla köket under den kalla årstiden. Trots detta förekom det att tuppens kam vissa gånger blev förfrusen och äggen som var inlindande i skinnfällar frös.

Det var inte säkert att ha fåglarna utomhus även om de var inhägnade eftersom de revs eller togs av vilda djur såsom räv och rovfåglar. Exempel är när höken vid olika tillfällen hade ihjäl den enda kvarvarande vackra svarta hönan med vit tofs. Hönan hann inte räddas, men höken fick i alla fall inte fågeln med sig eftersom en anställd sprang ut och skrämde iväg den. I andra fall lyckades höken i sitt

uppsåt och efter att ha slagit fågeln, stannade höken lugnt kvar och åt upp den på plats eller flög iväg med sitt byte. Att få besök av hök var ett återkommande problem, det hände även att höken tog sig in i förstugan och till skafferidörren där han försökte få tag på en höna eller tupp, men misslyckades tack vare en pigas rådiga ingripande; strax därefter flyttades hönsen till köket. Det var inte enbart höken som slog fåglarna utan de blev även rivna av råttor, ibland försvann de utan att återfinnas och om djuret fallit offer för rov eller inte gick inte att säga.²⁵

Att det var besvärligt att hålla reda på fåglarna kan exemplifieras med ett tillfälle när en höna som antogs ha blivit rov för höken återfanns ruvande på ägg. Det var dock inte bara höken som var ett problem. Vissa hundar tog gärna fåglarna. Vid ett sådant tillfälle då en hund fått tag på en höna och ätit den till hälften, sparade Årstafrun hönans äggstock och förvarade den i starkt brännvin för att visa omgivningen vilka ägg hönan hade kunnat värpa under sommaren och vilka stadier äggen var i. Vissa var i stort färdiga för att värpas medan andra inte var större än ett knappåls-huvud eller fin fiskrom. När en läkare var på besök och fick syn på äggstocken ville han att den skulle föras till Karolinska akademien, där den skulle förvaras i spiritus vini eftersom läkaren aldrig tidigare sett något sådant. Även om mycket tid lades på att se till att fåglarna befann sig i de rätta rummen allt efter årstid var det inte någon garanti för att de inte frös ihjäl på grund av försummelse. Det noterades även när fåglarna sattes in för att gödas inför den kommande slakten.²⁶

Det hände att fåglarna släpptes ut under den kallare årstiden, och vissa gånger blev de åter insläppta eftersom de irrade bort sig i snön. De små kycklingarna kunde få vara utomhus en kort stund trots kall väderlek under våren. Det hände även att hönsen släpptes ut om våren trots att snön låg kvar. Om olyckan var framme så slog rovfåglar ner på kycklingarna

men de blev ofta bortjagade eller skrämda av hunden på gården. Kycklingarna undkom med blotta förskräckelsen och några tappa-de fjädrar. Om det var sent på året när detta inträffade flyttades samtliga fåglar in, även om det fortfarande var barmark. Det hände att huskatterna tog kycklingarna om de inte hölls under god uppsikt, ibland försvann de utan en förklaring. Ibland gick det bättre och det noterades som en lycklig händelse när en höna som varit borta en tid återfanns i sällskap av fem kycklingar under en krusbärsbuske.²⁷

Efter en kall vinter noterades när fåglarna släpptes ut och flyttades till deras sommarbo-ning och hur glad Årstafrun blev över att bland annat se sina bästa ruvhönor sparka och krafsa i sanden när de letade efter mat eller för att sandbada och att hon bad en liten bön till Gud om att de nya kycklingarna skulle klara sig från att bli rov, från både människor och djur. Glädjen hos henne är påtaglig när fågelung-arna för första gången under året släpps ner till bäcken för att bada. Ibland lyckades det inte så bra och det som återstod av den brokiga tuppen var benen, som var väl avgnagda. Vilket rov tuppen fallit offer för kunde Årstafrun enbart gissa sig till, hök, räv eller katt, oavsett vilket stod 17 hönor utan tupp. Avsaknaden av tupp varade den gången i fyra dagar innan en ny inköptes för dyra pengar, och en som dess-utom inte var vidare vacker. En annan gång inköptes en tupp istället för den som blivit ihjälbiten av hundar och som fatalt nog var vit till färgen som Årstafrun uttrycker sig.²⁸

Kycklingarna vallades av någon av de an-ställda när de släpptes ut på våren/sommaren om man ville få tillbaka dem in i hönsgården, de anställda hade även kontinuerlig översyn av kycklingarna när de var ute under den varma årstiden. Det noterades när tuppkyck-lingarna började gala eller när hönorna över-gav kycklingarnas uppfostran, ibland så tidigt som när kycklingarna var sex veckor gamla. Man gick igenom hönsuset dagligen. Ibland påträffades döda fåglar, där dödsorsaken fö-

refaller vara oförklarlig och ibland försvann kycklingarna utan att någon kunde återfinna dem. Ibland hände det att höns köptes på be-gäran av andra, speciellt höns som farit illa där de tidigare bott. Ibland fick Årstafrun tup-par och hönor av sin brorson eller av andra bekanta. Det hände att tuppar och höns gavs bort till bekanta som hjälpt Årstafrun i något ärende; det noterades även när fåglarna dog på gården. Kycklingarna kunde sändas bort till konsuln Rullman, eftersom det där fanns en gödselplats tillhörande Årsta. Bland noti-fikationerna finns att läsa att den stora unga krontuppen dog när pigan eldade hos hönsen som då befann sig inomhus eftersom det var i början av januari. Om tuppen dog av eldandet eller av annan orsak framkommer dock inte. Det förekom också att man besökte Årsta för att köpa en fet tupp eller höna. Trots allt ar-bete och omsorger om fåglarna förekom det att de kom bort och aldrig återfanns, de var troligen stulna.²⁹

Trots att det lades ned stor omsorg om fåglarna fanns det inga betänkligheter när det kom till slakt. Det ingick i skötseln att se vilka individer som hade tjänat ut och var färdiga för slakt på grund av ålder, sjukdom eller skador; det noterades när fåglarna dog av okänd orsak. Ett exempel på slakt är när åtta gäss slaktades på morgonen och samtliga var plockade och svedda när klockan slog 11 på förmiddagen. Dagen efter gjordes korv och kokades svartsoppa. Det gjordes också klimp till Mårten gås. Detta förekom även under andra perioder av året. Det finns också note-ringar om att fåglarna, i synnerhet kalkoner och gäss, var stora, feta och delikata efter att de hade blivit stekta. Det förekom att gäsbröst sändes iväg för rökning. Årstafrun var inte främmande för att själv slakta gässen, som hon ibland hade bytt till sig i utbyte mot grisar eller köpt enbart för att slaktas. I vissa fall fick den slaktade gåsen hänga urtagen utomhus i nästan 1,5 månad under vintern och på så sätt blev den genomfryst innan den stektes då det

bakades i den stora ugnen;³⁰ en indikator på att ugnarna inte eldades i onödan, i varje fall inte enbart för att steka en gås.

Detsamma kan sägas om händelser som när en kyckling hittades död i hönshuset på morgonen. Den stektes genast till frukost åt Årstafrun. Någon gång bestämdes det hastigt att det skulle vara kyckling eller höna som måltid under dagen. Ibland ges det ingen förklaring till varför kycklingarna måste slaktas, ibland slaktades hönorna på grund av ålder, för att de blivit halta eller för att de slutat värpa och blivit elaka mot de yngre fåglarna. Tupparna slaktades när de blivit matta, sjuka, gamla eller halta. Ibland slaktades den mest hårt åtgångna tuppen om det fanns flera tappar på gården, som inte kom överens, speciellt om kammen var söndertrasad. Det är svårt att undgå Årstafruns frustration när hennes präktiga vackra tupp måste slaktas och ersätts med en liten, ful och brokig tupp. Ibland inhandlades fåglar som tjädertupp, tjäderhonor, ripor och kycklingar enbart i syfte att genast slaktas och ätas strax efter att de kommit till gården. Det noterades att de nyslaktade och stekta kycklingarna nog var goda men dock inte så mättande som till exempel ett stycke ox-, svin- eller hästkött skulle ha varit.³¹

Ibland var det tvunget med nödslakt, som när en av hundarna fick tag på en höna som blev så pass illa åtgången att det inte fanns någon annan utväg. Ett annat exempel på nödslakt är när en höna fallit i en vattenhink och inte orkat upp av sig själv. Efter slakt noterade Årstafrun att hon aldrig sett en höna med så fett innanmäte och tillika var hon mycket seg att skära upp, hon konstaterade att hönan på grund av sitt ister och sin ålder troligen inte skulle levt länge till. Ytterligare ett exempel är när en kalkonhöna hade krossat bröstbenet och inte kunde gå. Att fåglarna var av betydelse för ekonomin på Årsta framgår bland annat av att när det inte fanns något annat att notera för dagen, antecknades det att honor hade legat på 40 ägg sedan den 1 juli, och

nu kläcktes 28 ungar varav 5 genast dog vid kläckningen. Ett annat exempel på fåglarnas ekonomiska betydelse är när gäss slaktades och det visade sig att de kostat mer i inköp, skötsel och utfodring än vad de inbringade efter slakt.³²

Grisar

År 1793 tillkallades djurläkaren till Årsta eftersom en av suggorna, som nyligen grisat, hade blivit uppriven (mest troligt hade suggan blivit sparkad av en häst) svårt i ena sidan så att tarmarna hängde ut. Efter översyn syddes suggan ihop med silkestråd och därmed räddades både suggans liv och de åtta kulingarna. Till Årstafruns stora förvåning fick samma sugga en ny kull nästkommande år. När det var dags att betäcka suggorna sändes de iväg till andra ställen där galt fanns, exempelvis till Långbro, Farsta, lilla Catharineberg, Örby eller Enskede. Det förekom även att galtar lånades in till Årsta. Det hände att suggan varit hos galt i upp till 14 dagar utan att ha blivit betäckt, vilket gjorde att kostnaden blev hög i form av gröpe till djuret samt betalning till djurskötaren utan att få något i gengäld i form av kulingar. Vissa gånger kom suggan hem till Årsta ensam utan att någon visat henne vägen. Vissa gånger visade det sig att suggan själv funnit en galt utan att Årstafrun eller någon annan vetat om det, och blivit dräktig. Det hände även att djuren gick bort av sig själva och att någon av de anställda sändes ut för att söka efter djuret som kunde återfinnas till exempel vid Örby, och djuret måste återbördas till Årsta med kärra med övernattnings i Älvsjö över helgen. Ibland sändes grisarna bort för att växa till sig på annat ställe; de kunde då vara borta i ca 2,5 månad. Det hände att griskulingarna kom tillbaka och var svultna istället för gödda och då ställdes de på gödning med en diet bestående av gröpt korn, rovor, potatis och drank (det som blev kvar efter brännvinstillverkningen).³³

Årstafrun var mycket noga med att notera

när beräknad nedkomst skulle inträffa. Hon var mycket noga med att de betäckta suggorna hölls under uppsikt under resten av dräktigheten, så att den förlöpte som den skulle. Det noterades när kulingarna föddes, vilken färg och teckning de hade samt hur många de var till antalet och vilka som under olyckliga omständigheter inte klarade sig. En förvånad Årstafru antecknade även när en sugga gav liv till nio kulingar i januari månad när det rådde sträng kyla, ingen hade vetat om att suggan var dräktig. Detsamma gällde en sugga som man inte visste var betäckt, när hon nedkom med sex små grisar som var kvicka och hade slokiga öron. Det förekom att de personer som fått betalt och åtagit sig skötseln av suggorna misskötte sig, och att Årstafrun inte fick reda på att suggor grisat förrän en dag eller flera efter nedkomsten; de flesta av dessa kulingar klarade sig inte. Det noterades när grisarna ringades, det vill säga när det sattes ok på dem, när de släpptes ut på bete och när galtarna snöptes, det sistnämnda gjordes ibland av en bekants mor för en mindre penning och en sup fint brännvin. Det noterades när suggorna som varit brunstiga började bete sig lömskt och när kulingar trampades ihjäl av de större grisarna. Det antecknades när suggorna drabbats av mjölkstockning efter nedkomsten av kulingar och när de dog utan förklaring. Man skickade bud efter djurläkaren så fort någon av grisarna blev dålig. Exempel på detta är när det vid ett flertal tillfällen inträffade att suggorna mådde dåligt på grund av att ändtarmen hängde utanför kroppen, djurläkaren återkom då flera gånger för att behandla suggorna. Ett annat exempel är när en av galtarna hade blivit hundbiten.³⁴

När beståndet av suggor av någon anledning utarmats köptes nya suggor för att påbörja en ny avelslinje, allt medan Årstafrun funderade över varför hennes tidigare fina avelslinje blivit bruten. Om det var så att suggorna vid ett flertal tillfällen hade varit hos galt men inte blivit dräktiga med några kul-

tingar togs de ibland till slakt vid cirka ett års ålder. De hade då inte varit till någon nytta. Vissa år var Märta Helena Reenstierna mer tålmodig och väntade längre, dock var det ett problem för ekonomin när det gick flera år och det inte blev några kulingar.³⁵

I likhet med fåglarna gick grisarna ute då vädret tillät det och ibland smet de och fick fångas in på andras ägor, vilket kostade Årstafrun drickspengar för de anställda som fann och återförde djuren till Årstas ägor. Det var en del besvär med unggrisarna som ibland fann sin väg in i trädgårdarna och bökade upp grödorna som var satta, speciellt om det gällde bönor som såtts föregående höst för att få frö av dem. Detsamma gällde när de kom lösa och sprang sönder tobaksplantor. Det hände att andras grisar fann vägen till bland annat Årstas höns hus och skrämde fåglarna eller rent allmänt bökade runt. Det inträffade även att suggor lämnade ägorna och återfanns efter flera dygn i sällskap med nyfödda kulingar. Det ingick i skötseln att försöka rädda kulingarna från sin mor om denna inte kunde ta hand om dem. Ett exempel var när en sugga utan förvarning okontrollerat började bita de små. Årstafrun misstänkte att den stränga kolden vid tillfället samt kulingarnas enträgna diande plågade suggan. Kulingarna flyttades därför ifrån modern. Det noterades även när tjuvar varit framme och stulit grisar.³⁶

De djur som gick till slakt var av olika åldrar, mellan ca 3 veckor och ca 3,5 år. Ibland anges vikten på de slaktade djuren efter att de blivit uttagna. Efter slakten höggs djuren i stycken innan vidare beredning vidtog. När köttet efter rengöring var för magert för att göra sylta på och det inte gick att få ut några revbensspjäll så saltades köttet in. Kött saltades även in i större mängder för husbehov, som till exempel när den största galten hade slaktats. Av de månadsgamla spädgrisarna gjordes sylta av huvudet och framdelen medan bakdelarna och revbensspjällen stektes. I vissa fall helstektes djuret och dessutom gjordes

Årstafruns skrivbord, där troligen många av dagböckerna tillkom. Nordiska museets arkiv.

korv. När korvar tillverkades preparerades först korvskinnen och korvmaten hackades och förvällades. Det tillverkades flera olika sorters korv efter slakten såsom lungkorv, huvudkorv, blodkorv, risgrynskorv, krossgrynskorv, hackekorv, fläskkorv, grövre grynskorv och grynskorv samt blodpudding, palt, korvpudding, pressylta, rullsylta och lungmos. De olika korvsorterna saltades ibland in direkt efter tillverkning. Köttet, palten och korven skänktes ofta till bekanta, till de anställda eller till behövande.

Det förekom att skinkor och korvar efter slakt sändes iväg för att rökas och det noterades när fläsket återkom i form av till exempel rökta korvar och fläskstycken. Betalningen för rökningen skedde vid vissa tillfällen på en gång. Andra gånger ansökte den som utfört rökningen om betalning på Årsta, och fick förutom reda pengar då brännvin och smörgås på plats. Bispisning bestående av brännvin,

smörgås, ibland också frukost och middag samt reda pengar utgick även till dem som varit med vid slakten och efterarbetet med rakning och urtagning av djuren. Vissa gånger slaktades djuret på gården, men fördes till staden för vägning.³⁷

Ibland finns det tidsangivelser för hur lång tid det tog från det att fläsket sändes iväg för att rökas tills det åter var tillbaka; det kunde ta upp till 18 dygn. Ibland förefaller det som om djuren kostat mer än vad de inbringade. Ett exempel på detta är när en gris som beskrivs som att den alltid varit klen slaktades och visade sig väga betydligt mindre än vad som förväntats. Årstafrun konstaterade att den kostat mycket i utfodring i form av gröpe, äpplen och potatis och även efter döden kostade den i form av reda pengar till kvinnan som utfört arbetet och mat, öl, kaffe under hela dagen till densamma. Detta gällde även en sugga som grisat men som inte blivit bra

efter grisningen, bakbenen förblev lama. Efter slakten såldes köttet för en betydligt mindre summa än vad hon kostat i föda. Ett annat exempel är när en galt måste nödslaktas på grund av att den drabbats av förstoppning som inte kunde hävas. Det förekom också att det blev tvunget att slakta av grisarna när kölden var för svår och födan för liten.³⁸

I vissa fall nödslaktades djuren efter att en djurläkare tillkallats för att se om djuret gick att rädda, som i ett fall med en galt som var dålig. Cirka en vecka efter besöket gick den till slakt, och köttmängden var liten, men köttet var rent. Det kunde dock inte sägas om innanmätet där allt fick slängas bort eftersom sjukdomen föreföll ha haft sitt fäste där. Årstafrun fick arrendegrisar av sin bror och dennes arrendatorer. Dessa var ofta inte till belåtenhet utan ”usla” och gick direkt till slakt. Årstafrun hade både kvinnliga och manliga anställda till hjälp vid slakten och efterhanteringen, ibland fick hon av sin bror redan slaktade grisar i arrende istället för de överenskomna levande grisarna. I andra fall nödslaktades djuren på grund av dålig hälsa.³⁹

Årstafrun fick även grisar i arrende av andra än sin bror och slakten ägde oftast rum en eller ett par dagar efter att djuren kommit till Årsta, eller så kom de nyslaktade. Vägde djuren för lite efter uttagning gjordes det korv på allt kött. De förädlade livsmedlen behölls inte alltid på gården utan de gavs bort som gåvor till anställda, vänner och bekanta. Ibland fördes de nyslaktade och urtagna grisarna in till staden för att säljas eller till andra bekanta, ibland kom de tillbaka osålda på grund av den låga summa som köparna erbjöd för djuret. Det stoppade dock inte Årstafrun från att göra ett nytt försök nästkommande dag och då blev djuret sålt. Det förekom också att nyslaktade grisar som förts tillbaka osålda köptes av dem som arbetade på gården, köpesumman för grisen drogs då av lite åt gången på lönen. Även levande grisar såldes i staden eller till bekanta, då betalningen i vissa fall kom till

Årsta senare efter det att försäljningen ägt rum. I vissa fall slaktades arrendedjuren direkt på den hemmahörande gården och några dagar efter slakt sände Årstafrun iväg en anställd för att hämta räntan på det slaktade djuret, den anställde kom tillbaka med räntan och dessutom med korvar.⁴⁰

Grisarna utfodrades bland annat med blandsäd samt malen råg, malt, gröpe och drank, och som det verkar även med självdöda djur från gården. Ibland var dranken tunn och usel, vilket resulterade i magra grisar. När bränneriet brann ner och gröpe inte kunde fås utfodrades grisarna med ren säd, vilket var en betydligt högre kostnad än när de fick gröpe. Det noterades när grisarna efter inspektion hade fått en skada av något slag, antingen självförvållad eller så hade djuren avsiktligt blivit skadade av elaka pojkar. Grisarna tvättades när det behövdes.⁴¹

Nötkreatur

Av dagböckerna framgår att det fanns nötkreatur på Årsta. De omnämns oftast bara när det var dags för slakt; detsamma gällde för nötkreaturen som för fjäderfäna, att de slaktades antingen vid den årliga slakten, på grund av ålder eller genom nödslakt. Liksom korv med mera gjordes efter slakt av fåglarna och grisarna tillverkades korv tre dagar efter slakten av nötkreatur i form av gryn- och leverkorvar. Årstafrun köpte även själv kött som blandades med kött och fläsk från gården och tillverkade korvar under vintermånaderna, för att ätas under sommaren. Vid dessa tillfällen inhandlades kotarmar för ändamålet. Korvarna serverades till gäster som kom på besök och var således inte till gårdens folk i första hand. I andra fall skänktes korvarna bort till bättre behövande eller bekanta, speciellt vid högtider. Köttbullar förefaller endast ha tillagats när kalvar hade blivit slaktade; efter slakten gjordes palt på kalvblodet. Kalvstekarna togs omhand. Det förekom att skinnen av kalvarna såldes i staden. I likhet med att

griskött sändes bort för rökning, sändes även kalv- och oxkött bort för samma beredning mot en viss ersättning. Det fanns tillfällen då både fläsk och nötkött sändes iväg för rökning samtidigt. Årstafrun köpte in boskap, gärna kalvar, för att utöka besättningen. Ibland delades denna utgift med en medköpare.⁴²

Om det slaktades många djur under en period eller nära inpå varandra, och det blev för mycket kött som inte kunde användas på gården, skickades det till Årstafruns syskon (som hade sina egna gårdar) som gåvor. En del av de slaktade djuren gick till försäljning. Nötkreaturen förekommer i dagböckerna när kor hade kalvat, speciellt om kon efter förlossningen blev sjuk och var nära att dö eller om kon fått missfall. När vargarna varit framme och skadad nötkreaturen, framförallt korna omnämns, var det ett stort bekymmer. När korna kom tillbaka från sommarbetet och hade ätit upp sig och var feta inför vintern, noterades hur många de då var till antalet. Ibland var de så många som cirka 50 kor, vilket skapade ett visst bekymmer eftersom det inte fanns tillräckligt med bås. När djuren blev sjuka eller när tjurarna skulle kastreras skickades det efter djurläkaren, ett sådant exempel är när en av oxarna hade ont i en klöv och djurläkaren utförde den nödvändiga operationen på gården. Det noterades även när det blev nödvändigt att slakta en ko som hade en levande ofödd kalv i sig.⁴³

Årstafrun fick annan levande kreatur i arrende (förutom de tidigare nämnda grisarna) av arrendatorerna. Ibland var djuren i dåligt skick, men hon gav dem en chans att få gå på bete och äta upp sig, speciellt om det rörde sig om kor som snart skulle kalva. Gödkalvarna gick direkt till slakt. Det hände även att kalvar köptes in och att dessa antingen gick direkt till slakt eller så göddes de upp till tio dygn före slakten. Efter att slakten var avklarad tillagades djuret av en piga. I flera fall saltades största delen av köttet in, i andra fall skänktes det färdiglagade djuret tillsam-

mans med nybakat rågbröd, palt och pudding bort till dem som brukade ha sin utspisning på Årsta, i ytterligare andra fall tillverkades palt och korv. En del av dessa livsmedel skänktes till andra behövande i Årstafruns krets.⁴⁴

Genom att det fanns nötkreatur på gården tillkom inte enbart det hushållsarbete som slakten medförde, utan även arbete med mjölk och biprodukter som smör och ost. Årstafrun gjorde ostkaka, mesost och sötost på mjölken. I vissa fall tillsattes färmjolk i komjölken när ost skulle göras. Årstafrun arbetade med att kärna och tvätta smör tillsammans med de anställda, men det var hon som tillverkade smörgumsar som gavs bort i gåva till olika vänner. Smörgumsarna fick ibland även krusad ull ditsatt (dvs. Årstafrun kardade och krusade ull från sina får efter att de klippts och dekorerade sina smörgumsar med denna ull). Ibland gavs smör bort i andra former än gumsar, ett exempel är när det gavs bort i form av en kronärtskocka eller i form av en duva, en liten fågel, en kapun eller nykärnat i bytta. Det hände att nykärnat smör gavs bort som det var till människor i Årstafruns vänskapskrets. Det förekom att Årstafrun även fick smör i gåva av sina vänner, ibland i form av en melon. Ibland misslyckades kärningen och efter flera dagars arbete användes grädden istället till att grädda pannkakor. Smöret vägdes av Årstafrun.⁴⁵

Vissa år var det svårt för Årstafrun att få hjälp med mjölkningen av korna, vilket utgjorde ett problem med ett bestånd på vanligen 30 kor. Mjolk och mjöl gavs bort som gåvor till kvinnor som låg i barnsäng, som antingen inte kunde amma eller hade råd med annan mat till barnet. Det förekom också att mjölk gavs bort till andra som hade det knapert. Grädden och mjölken gavs ibland bort som presenter. Den mjölk som var för syrlig och därför inte användes på gården eller togs emot i mjölmagasinet av samma orsak såldes i staden. Men det förekom även att mjölk som inte var syrlig såldes i staden.

Mjölkförsäljning förekom direkt från gården till köpare som kom till Årsta enbart i detta ärende. Ibland inträffade det att den mjölk som förvarades inomhus för eget bruk frös under de kalla månaderna.⁴⁶

Får

Det fanns får på gården och de noteringar som finns nämner när djur inköptes, när tackor hade lammat och om de nyfödda lammen klarade sig efter förlossningen. Ett exempel på detta är när en tacka som lammade i februari fick två lamm som frös ihjäl under den kommande natten, eller när en tacka fick två lamm, ett av vardera könet. Ett annat är när en tacka lammade i december och fick ett tacklamm. Det noterades när lammen av okänd anledning dog och när de kastrerades. Därtill gjordes noteringar om när Märta Helena Reenstierna sydde täcken (s.k. peliser) till de lamm som frös för mycket i stallen under de kalla månaderna på året.

Det förekom även att de nyförlösta tackorna inte kunde ge di och lammen flaskmatades med mjölk vid sådana tillfällen. Det var dock inte helt oproblematiskt eftersom lammen inte alltid tog flaskan. Trots alla omsorger ville inte dessa lamm dia och det blev tvunget med nödslakt eller de dog. Det hände att fåren lämnades bort för att gödas på annat ställe. Noteringar gjordes när gumsungarna snöptes.⁴⁷

Anteckningar fördes när fåren slaktades, som till exempel när favoritgumsen gick till slakt eller när det minsta eller sista årslammet slaktades eller när fåren klipptes och tvättades. Slakten företogs ofta av kvinnor och det gjordes bland annat palt och korv samma dag eller några dagar efter slakten, kött saltades in och en del av köttet sändes i väg för att rökas. Ibland blev det nödvändigt med nödslakt, som när en tacka varit dålig i över tre dygn och hon inte orkade föda fram de dödfödda lammen hon bar på; före slakten drogs dock lammen ur henne. Årstafrun gav bort kött till de behövande som arbetade på gården när

de frågade efter det och då handlade det om färskt kött. Hon gav bort palt och korvar som tillverkades efter slakt. Vid vissa tillfällen inköptes gumslamm efter inrådan av bekanta. Dock var dessa lamm mycket dyra i inköp; i andra fall inköptes lamm enkom för slakt.⁴⁸

Anteckningar fördes när fåren släpptes ut på våren/sommaren, eller när de togs in för vintern för att vinterfödas. Det går inte att ta miste på både djurens och Årstafruns glädje när djuren släpptes ut på vårkanten för att äta av det nya gräset. Det var ett styvt arbete att hålla både gårdens och andras hundar borta från att jaga lammungarna när de var ute på sommarbete. Vid mycket dålig väderlek under sommaren behövdes det flera människor för att försöka få in fåren inomhus i skydd för det dåliga vädret. Det krävdes en rad ansträngningar för att få in får som förvildats när de varit på sommarbete. Rovdjur var ett bekymmer när fåren gick utomhus och vid ett tillfälle fick Årstafrun hela besättningen som gick vid spannmålsbotomten riven av varg, förutom en svart gumse. Det som fanns kvar av djuren togs om hand och blev så småningom korv. Vid ett annat tillfälle återfanns en försvunnen tacka söndersliten med inälvorna hängande utanför kroppen, djuret togs om hand och lades i vatten för att få det stockade blodet att lösas upp innan djuret kunde flås och bli till korv några dagar senare. Det noterades även när djuren dog av som det verkar naturliga orsaker, ett exempel på detta var när en gumse återfanns halvrudden år 1811.⁴⁹

Hästar

Hästar var nödvändiga på gården i många avseenden och de sköttes med all omtanke, bland annat bakades det speciella bröd till hästarna som togs med i form av brödkakor när det rörde sig om längre resor. Hästarna utspisades även med dessa kakor under kalla vinterdagar. Det tycks ha varit en form av kraftfoder; de fick även blandsäd, råg, kli, hö och havre. När väderleken tillät, även om det

var nattfrost in på våren, gick det inte att ta miste på hästarnas glädje när de blev utsläppta för sommarbete, eller när de under vintern fick möjlighet att springa runt på gården och tumla om. Det var viktigt att hästarna fick vara inomhus nattetid, men utomhus dagtid, när det ansågs att nätterna började bli kalla fram mot hösten. Anteckningar fördes om när hästarna stallades för att vinterfödas inomhus och när de släpptes ut för sommaren.

När hästarna insjuknade tillkallades djurläkaren eller så sändes någon anställd iväg med det sjuka djuret till djurläkaren och det sparades inte på några utgifter för att få dem friska igen. Ett exempel på detta är när en häst led av inflammerat tandkött och djurläkaren tillkallades och stack hål på bölderna i hästens mun. Ett annat exempel är när djurläkaren tillkallades för att undersöka en fot på en av hästarna, han bedömde att såret skulle vara läkt inom en tidsrymd av åtta dagar, efter det att han rensat bort sillrom och vitlök som blivit insytt i hästens fot av en man som inte var djurläkare. Årstafrun förbannade dumheten att inte från början ha tillkallat djurläkaren, utan djuret hade fått lida i onödan, men tre dagar senare haltade inte hästen nämnvärt.⁵⁰

Ibland lyckades inte djuret räddas trots all möjlig vård. Även om det råkade vara Årstafruns favorithäst som inte gick att rädda så obducerades djuret ute på gården under överinseende av flera deltagare. När obduktionen var klar och djuret flåtts, delades köttet upp så att rättaren på gården fick hälften av köttet till sin gris och den andra hälften behölls till gårdens egna grisar och bandhund. Mycket ister behölls också för att smältas ner till olja eller ister, som i sin tur användes som smörjmedel till selar och vagnar. Hästhuden såldes senare i staden. Årstafrun förefaller ha tyckt att det var slöseri när brorsonen lät slakta en häst som var uttjänt och grävde ner den på ängen istället för att grisarna kunde ha fått det slaktade djuret som foder. Ibland slaktades hästarna på grund av hög ålder och fettets skirades för att

användas. Vid smärre skador, som till exempel när ett av stona hade trampat in en hjulspik ända till spikhuvudet i sin vänstra bakhov, var det en anställd som drog ut den och skötte om hästen tills den blev bra. I omvårdnaden ingick att slå färskt gräs till hästen som fick stå inomhus tills den tillfrisknat. Det fanns tillfällen när hästar nödslaktades på grund av att de hade blivit sparkade av andra hästar och fått sådana skador att djuren inte gick att rädda. Skinnen efter hästarna såldes då i staden. När stona var i brunst skickades de antingen iväg till en hingst eller så hämtades hingsten till Årsta, och det noterades när föl föddes och det noterades när hästar slaktades på grund av ålder.⁵¹

Fiskar

Fiske och notdragning var viktigt för ekonomin, detta gjordes på Årstafruns fiskevatten och hon godtog inte att andra lade nät på hennes vatten eller fiskade för nöjes skull. Notdragning förekom flera gånger under året och färsk fisk köptes när tillfälle gavs. Ett exempel på detta var när Årstafruns make köpte den första färska fisken som var metad efter att sjön lagt sig i början av december månad. Ett annat exempel är när det första fisket för året noterades, men även när fisket tog slut, och om braxen gått till eller inte. Noteringar finns om när fisken sänds till staden för försäljning eller när det fångades en stor gädda i noten som vägde avsevärt före torkning, men efter torkning betydligt mindre på grund av att fisken i sin tur hade haft en lake i sig. Noten lagades inte enbart av det egna folket på Årsta, utan ibland av utomstående, trots att notgarnet för det mesta tillverkades och koktes på gården utan hjälp utifrån. Detsamma gällde för lagning av ryssjor. Ibland köptes dock notkil och slingor in. Årstafrun var inte främmande för att själv laga notkassarna med eller utan sällskap. Den fisk som fångades, som till exempel gäddor och strömming saltades in eller torkades. En annan vanlig fisk i noten

var braxen, mört, abborrar och ibland ål och småfisk. Fiskrensningen sköttes av någon av de anställda kvinnorna.⁵²

Det drogs inte enbart not utan det fiskades med egentillverkade nät, ryssjor och fisksump. Fångsten kunde bestå av gädda, braxen, ål, lake, löja, gös och diverse småfiskar. Det förekom dock att fisket inte gav någon fångst alls vid vissa tillfällen. Årstafrun delade enligt egen utsago alltid med sig av den erhållna fångsten till karlarna på gården. En del av det hon behöll för egen del gav hon i sin tur bort till sin brorson eller andra bekanta. Om fångsten av braxen var stor såldes delar av den i staden. Annan fisk såldes bland annat vid Tanto. Den saltades in eller skänktes bort. Om fångsten av gäddor blev mycket god torkades den del av fångsten som blev kvar efter utdelningen till andra. Fisken var vissa gånger till salu direkt från gården. När braxen gick till i större mängder saltades den in. Det förekom även problem med tjuvfiske samt att fiskeredskapen stals.⁵³

Bin

Det var inte enbart fåglar, fyrbenta djur och fiskar som Årstafrun ägnade sig åt, hon hade även egna bisamhällen. Ett exempel på de produkter hon fick var när hon år 1819 smälte ner vax som legat bortglömt sedan 1817, då råttor hade förstört tre av hennes bisamhällen. Eller när hon efter begäran sålde sin honung till andra. Ett annat exempel var när bina i bikuporna under våren återfanns döda, de togs dock omhand och förvarades inomhus tills man kunde avgöra om kakorna innehöll honung eller inte. Vaxet från kupan skirades efter en tid.⁵⁴

Andra exempel på arbetet med bisamhällen är att det fördes noggranna anteckningar om när de svärmade, hur bina då uppträdde. När en bikupa svärmade och bina två gånger satte sig på gården och den tredje i en gran och att kupan därefter bars upp till biställningen där den hölls under strikt uppsyn därefter. En

annan kupa svärmade nästkommande dag och i första svärmen satte de sig i syrenen, men sedan försvann de i riktning mot Enskede. I andra fall svärmade bina och satte sig på olika blombuskar. Då skars kvisten av och fördes tillbaka in i kupan. Ibland tyckte Årstafrun att bina inte uppförde sig som de skulle, de svärmade i juni istället för i april. Ibland försöktes det att täcka över de svärmande bina med lakan för att skydda dem från solen.

Det finns även noteringar när bikupor svärmade och bina inte lugnade ner sig trots flera omflyttningar. Till slut togs de in i ett försök att få dem stilla. Noteringar finns om när bina svärmade upp till 6–7 gånger om dagen, eller när bina var helt stilla vid regnväder och när kuporna sattes tillbaka på sina bänkar. Ibland var man inte ense om hur bikuporna skulle skötas. Märta Helena Reenstierna inspekterade själv sina bikupor. Vissa år svärmade bina inte alls.⁵⁵

Bikuporna gick igenom av Årstafrun själv men även av de anställda och besökare för att få reda på vilka som var döda eller inte. Ibland när kuporna var döda och inspektionen av dem kom för sent förekom det att myrorna hunnit före och ätit upp honungen, som då gick förlorad för hushållet, eller att det inte fanns en smula honung i någon vaxkaka i de döda kuporna. Kuporna röktes och när de var tomma flyttades de inomhus under hösten. Det var även ett styvt arbete att få ut honungen ur kuporna och därefter tvätta dem. Det noterades när bina fick honung i små rörhoar. Honungen användes bland annat som medicin, men också till mjödtillverkning. Innan den kunde användas hade den bland annat silats genom duk. Honungen skänktes ibland bort till behövande som medicin. Man fick vax från bina, vilket användes till bland annat ljus.⁵⁶

Jordbruket

En allmän översyn av åkrarna på Årsta gjordes kontinuerligt av både de anställda karlarna och ibland i sällskap av Årstafruns brorson.

Jordbruket på Årsta bestod av flera olika delar såsom odling av råg, vete, korn, havre och tobak, men även tillvaratagande av hö till djuren. Om vädret tillät plöjdes åkrarna redan i slutet av januari månad med hjälp av flera par oxar. Vissa år slog skördarna fel, jordbruket var ringa lönande för att använda Årstafruns egna ord.⁵⁷

Vid gården bärgades vanligt hö men även timotejhö till framförallt hästarnas utfodring, men det var också till försäljning. Vid god väderlek kunde höslåttern ta upp till en vecka, vid sämre väderlek betydligt längre. Årstafrun uttrycker en viss oro för hur torrt höet var när det kördes in vissa gånger. De marker där höet växte slogs inte samtidigt utan under olika perioder på året och det var ett omsorgsfullt arbete att vända höet så att det blev en jämn torkning. Ibland bärgades och kördes höet in innan det hade nått den önskade torrheten eller mognaden. Ibland gick det inte att köra in höet överhuvudtaget på grund av våt väderlek även om försök gjordes. Det förekom att höet slogs och bärgades trots att gräset ännu inte var moget. Årstafrun skänkte bort hö till bekanta när deras hästar fölat eller kor kalvat. Hon hade ofta sin brorson till hjälp vid slagning, vändning och inkörning av höet. Flera av de anställda arbetade med samma sak under den här tiden på året, bland annat med att bunta höet när det väl var inkört.⁵⁸

Att ombesörja höbärgningen var inte lätt, det kan exemplifieras med att när inkörningen av höet hade börjat år 1820 så började det regna när sista lasset kördes in. Trots det kunde det vägas vid stallet och efter avslutat arbete bjöd Årstafrun männen på brännvin och kvinnorna på kaffe. Hon fick även hö i arrende, det användes till de egna djuren. Det noterades även hur torrt det höet var när det kom och inkördes. Hö från gården såldes även till andra. Man kan skönja en viss uppgivenhet hos Årstafrun när allt hö var blött av mycket regnande och ännu inte bärgat.⁵⁹

Sådd och skörd av spannmål var avhängigt

vädret och det bästa sådd- och skördevädret var ett torrt väder, gärna med en lätt blåst. Även efter att skörden blivit bärgad återstod ett drygt arbete med tröskning och avmätning av korn, vete och råg. Kornet sändes iväg för att grynas och mältas för bränning av brännvin. Det var viktigt att få skördarna av spannmål till malning så länge det fanns kvarnvatten. När en tunna korn grynades var det arbete för en anställd att sålla grynen.

Vid vissa tillfällen frös den satta säden bort på grund av en oförutsedd köldknäpp i juni. Ibland påbörjades inkörningen av spannmål i fint väder och fick avbrytas på grund av oväntat regn, vilket gjorde spannmålen fuktiga. Vid regnig väderlek riskerade regnet att slå ner säden som skulle skördas och bärgas. Ibland påbörjades skörden även om det var regnväder, men fick oftast avslutas tidigare än beräknat på grund av väderleken. Utöver vete, havre, råg och korn förekom även blandsäd, dock framgår det inte vilka sorter som användes. Exempel på problem för spannmålen med mycket regnande var när det inte mognade som det skulle. Ett annat var när det regnade så att den säd som stod ute och de korn som inte var frusna grodde i sina kärvar. Råg inkom även till Årsta i form av arrende och råg sändes till Örby för torkning. Korn såldes även till bekanta.⁶⁰

Skördarna av vete, korn och råg användes bland annat i hushållet till att brygga öl och svagdricka samt enbärdricka främst till det årliga slätterölet, det så kallade marsölet, Mickelmäss, aprilöl, till husförhör och till julhögtiden (julöl), men även till bakning och bränning för att få brännvin. När julfirandet var över tappades det kvarvarande julölet på buteljer. Det förekom att vörten surnade då den inte kunde rinna igenom den väl packade halmen. Även mjödtillverkning förekom. Enbärdrickat bryggdes även för att användas som medicin. Ibland förekom det att det bryggdes vad Årstafrun kallade för nödfallsbrygd, eftersom hon inte ville stå helt utan

En av Årstafruns plånböcker. Nordiska museets arkiv.

dricka. I andra fall behövdes det bryggas en mindre kvantitet av svagdricka eftersom ölet hade surnat. Det förekom att allt drickbart frös under kalla månader. Årstafrun tillverkade sitt eget brännvin med bland annat en tillsats av häggbär och socker. Dranken som blev kvar efter tillverkningen av brännvin användes till att utfodra djuren med. Årstafrun fick även dricka av andra i gåva till grisarna, eller köpte den från Tanto.⁶¹

Arbetet med åkrarna och dess sädeslag var besvärligt, och det finns noteringar om hur svårt det varit att skära rågen eftersom åkern var angripen av ett gräs vid namn åkerbindan, vilket gjorde att åkern såg ut som en stor äng istället för ett rågfält. Arbetet var svårt och tidskrävande under dessa omständigheter. Ett annat exempel är när man blev tvungen att skära havren på grund av regn när den fortfarande var grön, den skars våt. I vissa fall finns det noteringar om avkastningen på det utsäde som använts, ett exempel på detta är att av två tunnor utsäde erhöles 32 lass råg. I vissa fall köptes utsäde från andra om det inte fanns tillräckligt. Det förekom att det blåste

så pass mycket när skörden skulle köras in att sädeslagen stod som skyar runt vagnen och hamnade på nytt på åkern. Eller så förhindrade väderleken helt inkörningen av säd. Detta fick konsekvenser för både människor och djur på gården under den kommande vintern. Vissa gånger var rågen grov och stark så skörden blev mycket arbetsam. Ett annat orosmoment var när säden låg kvar skuren ute på åkrarna och den inte kunde bärgas på grund av regnväder. Andra gånger gick det bättre och när sädeslagen väl var inkörda kastades den på logen av de anställda. En del av skörden sändes iväg för gröpning. Den användes senare som foder till hästarna. Andra gånger sändes rågen iväg för att torkas. Ibland ansågs det att all säd var usel på grund av att åkern var utmagrad, odikad och relativt illa körd. Att skördarna av de olika sädeslagen var viktiga för ekonomin visas bland annat av de noteringar som görs när tunnor med råg som legat för torkning försvann i en eldsvåda. En del av spannmålsskörden såldes i staden eller närgårds efter att den hade avmätts.⁶²

I likhet med att Årstafrun själv var med vid tillverkningen av korv med mera efter slakt, var hon delaktig i brödbaket. Det bakades flera olika sorters bröd på Årsta, som vetebullar/vetekakor, limpör, saffransbröd, spisbröd, grövre och finare bröd, knäckebröd, bullar, rågbullar, vört och paltbröd, de två sistnämnda endast till jul. Paltbröd bakades ett par dagar efter slakt. Till julhögtiden bakades vissa år mellan fem till sju sorters bröd (som dock inte identifieras närmare). Det förekom att det bakades tårta inför den stundande julen, dock blev vinsten liten om man bakade den själv istället för att köpa den när smör, ägg och mjöl var dyra varor. Årstafrun bakade själv pepparkakor, som gavs bort som gåvor till vänner och bekantas barn. Dagen efter att brödet bakats hängdes det upp på vinden, där det förvarades. Brödbaket för att bygga upp vinterförrådet började i juli månad, vissa år i slutet av augusti, vilket var mycket sent.

Ibland förekom det att andra kvinnor lånade ugnen på Årsta för att baka sina olika brödsorter. Något som inte uppskattades av Årstafrun var när brödet slarvades bort. Även om större delen av skörden användes på gården gavs den bort till tjänstefolket efter malning vid kvarnen.⁶³

Det bakades gärna när det fanns tillgång till färsk jäst och bakningen fortsatte då i flera dagar i följd. Ibland hade Årstafrun hjälp av trädgårdsmästaren och dennes hustru i brödbaket. Det nygräddade färska brödet delades ut till anställda och bekanta eller andra som varit behjälpliga på gården. Det bakades även risgrynskakor till fattighjonen och de fattiga fick ta del av övrig brödproduktion. Det var inte alltid som bröden var till belåtenhet på grund av spannmålets kvalitet, vilket bekymrade Årstafrun. Ibland bakades det även av köpt mjöl om det inte fanns tillräckligt på Årsta.⁶⁴

Ett viktigt inslag i jordbruket var tobaksodlingen som medförde mycket arbete, men var mycket viktig för ekonomin. I arbetet ingick att tränsa tobaksfröer, uppkörning av täpporna på våren, plantering, skörd, införsel, torkning, hängning och buntning av den torkade tobaken, väga in den innan den sändes till staden för försäljning. Det fanns även problem med tjuvar som stal tobaken. Ibland sattes tobaksfrön i trädgården, men den var i likhet med den övriga tobaken ämnad till avsalu. Därtill kom bortrensning av ogräs, vilket var tidskrävande. Vid vissa tillfällen sattes så mycket som 5000–5200 tobaksplantor. Vid andra tillfällen var de så små vid utsättningen att de knappast syntes ovan jord.⁶⁵

Ibland blev tobaken inte såld på grund av stora tillgång och då kördes den tillbaka till Årsta till fruns stora frustration. Tobaken såldes inte enbart i staden utan även till privatpersoner. När ett år var till ända börjades det om på våren med att tobakslanden kördes upp och ny tobak sattes. Uttryck som Årstafrun ofta använde för tobaken är ”usel” el-

ler ”usla”. Själva skörden av tobaken krävde stor arbetskraft, mellan 11 och 22 personer⁶⁶, ibland fler.⁶⁷

När kylan slog till tidigt på året följde en orolig tid eftersom Årstafrun bara kunde hoppas på att tobaken inte tog skada av kylan, eftersom det vissa år var tobaken som stod för vinsten. Det var inte enbart kylan som var ett problem utan även om det blev för mycket dagg, kraftigt eller långvarigt regn eller hagel eftersom dels vätan skadade tobaken, dels slogs den sönder. Torka var ett annat problem, eftersom tobaken då visnade. Vid vissa tillfällen bad Årstafrun att tobaken skulle plockas av eftersom hon misstänkte att vädret skulle slå om och när hennes anvisningar negligerades och tobaken frös bort över en natt, var hon sannerligen inte glad. Detta betydde ett kännbart avbräck i gårdens ekonomi. Vid andra tillfällen tackade hon Gud för att de anställda hade lyssnat och fått in tobaken i tid. Trots Årstafruns omsorger om tobaken var det ibland omöjligt att förutse vädret och vid ett och samma tillfälle förlorades 1200 plantor på grund av en köldknäpp i juni, vilket medförde att man blev tvungen att sätta nya plantor när vädret tillät.⁶⁸

Tobaken fördes till staden av de anställda på gården, både av kvinnor och män och även om hela lasset med tobak på vagnen hade blivit sålt kunde de anställda komma hem med nyheten att tobaksfabrikören inte funnit tobaken vara av bra kvalitet. Ibland såldes tobaken slut, men betalningen kom långt senare till Årsta. Ibland skedde försäljningen genom ombud.⁶⁹

Potatis spelade en viktig roll och det förefaller som den odlades i huvudsak till avsalu och inte för eget bruk, även om den åts på gården. Potatisen var inte enbart till försäljning i staden utan såldes också till andra efter förfrågan. Ibland fick potatisen sällskap av andra livsmedel såsom kålrötter, vitkål och andra rotsaker när det var dags att resa in till staden. Andra gånger såldes enbart potatis, den såldes även till spinnhuset. Ibland kom

kylan tidigt på året och då tog blasten skada. Årstafrun kunde bara hoppas på att själva potatisen skulle klara sig. Det förekom att potatisen frös inomhus trots att alla försiktighetsåtgärder vidtagits. Hade vädret varit dålig en längre tid och det slog om till uppehållsväder gick man ut tidigt på morgonen för att skörda potatisen. Andra gånger gick det bättre och när potatisen skördades var den torr, lätt och riklig.⁷⁰

Årstafruns brorson hjälpte till med att sätta potatisen, ibland utförde han arbetet ensam, ibland i sällskap av andra på gården. Årstafruns förhållande till brorsonen var varmt, dock var det mycket svalt och frostigt till brodern, som var far till brorsonen. Han kom ofta till Årsta, dels för att hälsa på sin faster, dels för att hjälpa till i arbetet. Potatisskörden var ett drygt arbete. Ibland kunde en arbetsdag resultera i åtta tunnor (1 176 l) potatis och slutskörden blev i detta fall totalt 35,5 tunnor (5 218,5 l), andra år var slutskörden på 55 $\frac{3}{4}$ tunnor (ca 8 232 l). Om potatisen inte lyckades bli såld före årets slut sändes anställda in till staden i början av nästkommande år för att försöka få den kvarvarande potatisen tingad. Det förekom att andras drängar eller andra köpare kom till Årsta för att köpa potatis, och behövdes det såg Årstafrun till att potatisen fördes in till staden till köparen. En del av skörden användes som foder till djuren. Potatis skänktes bort till bekanta som present tillsammans med andra vegetabilier. Vissa år var skörden av både tobak och potatis ringa och det orsakade ekonomiska bekymmer.⁷¹

Merkantil självhushållning

I dagböckerna finns det totalt 7 008 noteringar om trädgårdsskötsel, djurhållning och jordbruket och dess aktiviteter. De flesta rör djurhållningen med 3 039 noteringar, därefter jordbruket med 2 069 och trädgårdsskötseln med 1 900 noteringar.⁷²

De flesta noteringar som rörde djurhållningen handlar om fåglarna och arbetet med

dessa. Jag har inte kunnat finna några recept i böcker från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal på pannkakor gjorda på påfågelägg, men faktum är att det serverades på Årsta när en olycka inträffat med påfågelägg. Det finns dock inga noteringar om hur dessa pannkakor smakade. Pannkakor som anrättning finns belagt i Sverige sedan 1600-talet i kokböcker, och recepten skiljer sig inte nämnvärt från dem som vi använder idag. Anrättningen bestod av ägg, mjöl, salt, fett av något slag samt mjölk som vätska. Det är inte en allt för vågad gissning att pannkakorna på Årsta hade samma sammansättning när det serverades pannkakor på påfågelägg. Som tidigare nämnts var och är ett fetägg ett ägg som är utan det skyddande hårda skalet men har en hinna som gör att om ägget försiktigt plockas upp så kan det hålla och sådana ägg används även idag på gårdar till matlagning och bakning. Årstafrun låter oss inte få veta vad hon gjorde med sina fetägg, men sannolikheten är stor att hon använde dem i hushållet med tanke på de tidigare nämnda förolyckade påfågeläggen. Att Årstafrun använde sig av de ägg som inte dög till avsalu, visar på hennes ekonomiska tänkande för hushållet och gården.

I den översyn som gjordes under åren vid Årsta, som dagböckerna spänner över, ingick även att behandla fåglarna mot parasiter genom att olja ströks på deras ben. Idag används Helosansalva eller olja för samma behandling. Det är viktigt att dessa parasiter bekämpas eftersom de sätter sig under fjällen på fåglarnas ben och bildar gångar, och får de gå obehandlade ramlar fjällen till slut av och det är mycket plågsamt för fåglarna. Parasiterna sprider sig även mellan fåglarna och utan behandling måste fågelbeståndet till slut tas bort och fågelhuset måste saneras och stå tomt i tre månader innan en ny besättning kan sättas in.⁷³

Genom att Årstafrun hade egna bisamhäl- len minskade utgifterna för vax till ljusstilverkning och hon slapp utgifter för inköp av sötningsmedlet honung.

Att Årstafrun kände en viss oro över hur torrt höet var när det kördes in kan falla tillbaka på tidigare erfarenheter om att höet körts in för tidigt och varit fuktigt och att det därför gått mögel i det. Ett sådant hö är inte tjänligt som foder åt djuren eftersom de då drabbas av kolik. Kolik för hästar är mycket farligt och kan i värsta fall leda till döden. Om möglet upptäcktes i tid och utfodring inte skedde kunde detta leda till att djuren svalt under vintern. Det torde vara något som motarbetades så långt möjligt eftersom hästarna även arbetade under vintern på de resor som företogs från och till Årsta. Dessa resor kunde inte göras med utarmade djur. Även om det lades ned all möjlig omtanke på hästarna så förefaller det inte ha funnits några betänkligheter eller någon sentimentalitet beträffande vad som skulle göras med djuren efter deras död. Att ett djur som självdött obducerades, flåddes och styckades visar på Årstafruns ekonomiska tänkande. Ett så pass viktigt djurs död bör ha varit ett ekonomiskt avbräck för gården eftersom en ny häst måste köpas in. Genom Årstafruns förfarande med de döda djuren minskade dock detta avbräck genom att minska utgifterna för dels fett/ister/olja till selar, sadlar och åkdon, dels minskade utgifterna för grisarnas och hundens utfodring. Därtill kom att huden från hästen såldes, vilket inbringade en viss summa och på så sätt bidrog det döda djuret till att stå för en del av kostnaderna för den nya hästen.

Årstafrun lade ned mycket tid på att se över djuren och det sparades inte på några kostnader för att djuren skulle vara mätta och friska. Dock fanns det orosmoment i djurhushållningen, som rovdjur som tog kreaturen. Även om det inte fanns en reglerad fiskeodling utgjorde fisket en viktig del av ekonomin och hon var noga med att ingen tjuvfiskade på hennes vatten, ett sätt att hålla ekonomin stadig. Det var viktigt att få ner fiskeredskapen i rätt tid på året för de olika fisksorterna, speciellt viktigt förefaller braxen

ha varit. Slakten av djuren var en del av vardagen och Årstafrun, var som vi sett ofta själv aktiv i dessa handfasta sysslor. Hon slaktade till exempel själv gässen, och lärde gärna ut till intresserade anställda på gården hur det skulle göras.

Årstafrun lade ner mycket arbete för att se till att ekonomin och gården gick runt. Mycket av det gården producerade förtärdes på gården eller var till avsalu, men gården var ändå inte helt självförsörjande eftersom de anställda från och till sändes till staden för att till exempel inhandla kaffe, vin, fisk, strömming till rökning, limpor, skorpor, bakelser, sockerbröd och knäckebröd. När det inte fanns tillräckligt med råvaror för tillverkning av korv inköptes kotarmar för ändamålet. Det förekommer även noteringar om att de anställda sändes till staden för inköp av ospecificerade matvaror. Vissa månader, som januari 1832, kunde utgifterna vara 140 RD och inkomsten lite över 2 RD. Det är en ekvation som inte alls går ihop. Pengar, brännvin, smör, kaffe och socker behövdes dagligen, vilket Årstafrun konstaterade den 21 juni 1837.

Den ekonomi som framträder i dagböckerna och som Årstafrun använde sig av bestod av flera komponenter, dels en form av självhushållning, dels en bytesekonomi i form av gåvor mellan vänner och bekanta. Den hade inslag av marknadsekonomi i form av Årstafruns egna priser på de livsmedel som såldes och som ställdes i förhållande till de priser som varor såldes för i staden. Det råder inga tvivel om att Årstafrun var en hårt arbetande kvinna för att se till skötseln av gården och för att få ekonomin att gå ihop.

Märta Helena Reenstierna var en kvinna med stor kunskap om det hushåll hon ansvarade för. I bouppteckningen efter henne visar det sig att den befintliga boksamlingen till största delen bestod av äldre andaktsböcker och romaner, varför en särskild förteckning inte ansågs nödvändig. Med tanke på hennes anteckningsböcker, där mycket av hennes

kunnande finns nedskrivet, är det förvånande att boksamlingen inte innehöll böcker om hushåll, jord- och lantbruk. Möjligen har hon fått sina kunskaper på empirisk väg, det kan dock inte uteslutas att hon ändå hade tillgång till den sortens litteratur.

Ulrica Söderlind, forskare

Ekonomisk-historiska institutionen
Stockholms universitet

Noter

- * Forskningen har finansierats med medel från Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- 1 Leijonhufvud, L., R. Wilson, A. Moberg, J. Söderberg, D. Retsö, U. Söderlind, "Five centuries of Stockholm winter/spring temperatures reconstructed from documentary evidence and instrumental observations", *Climatic Change* 101 (2010), s. 109–141.
  - 2 22 aug. 1793, 13 sept. 1800, 25 febr., 5 sept. 1802, 14 sept. 1825, 24 aug., 17 sept. 1829, 22 aug. 1793, 13 sept. 1800, 18 sept. 1833, 1, 9–10 okt. 1839.
  - 3 29 okt. 1795, 27 juli 1808, 6 aug. 1820, 1 sept. 1828, 11, 18 okt. 1834, 4 sept. 1837.
  - 4 12 aug. 1820, 15 aug., 8 sept., 11 okt. 1823, 21 juli 1836, 12 sept. 1839.
  - 5 19, 22 aug. 1801, 1–2 nov. 1804, 3 sept. 1818, 13 mars 1834, 4 aug. 1835, 1 aug. 1837.
  - 6 1 april 1793, 5, 19 nov. 1800, 17–18 maj, 7, 27 nov., 7 dec. 1808, 24–25 okt. 1837.
  - 7 1 april 1793, 22 aug. 1803, 14 okt. 1825, 27–28 okt. 1834, 21 sept., 28 okt. 1837.
  - 8 16–17 juli, 27 aug., 9 sept. 1801, 28 aug., 6, 14 sept. 1811, 30 juni 1817, 13, 17 aug., 11 aug. 1820, 13 sept., 3 okt. 1831, 11, 20 sept., 6 okt. 1837.
  - 9 4 sept. 1819, 27 sept. 1833.
  - 10 10–11 sept. 1805, 15, 25 juli, 5, 31 aug., 3 sept. 1820, 27 okt. 1827, 14, 18 sept., 23 okt. 1830, 4 sept. 1839.
  - 11 26 okt. 1804, 9 juni, 22 sept., 6 okt. 1827, 11 okt. 1831, 24 okt. 1836, 17, 20 juli 1839, 1 okt. 1831, 22 sept. 1835.
  - 12 17 aug., 15 okt. 1830, 31, 5 maj 15 juli 1833 mars, 18 juni, 9 aug. 1835, 18 mars, 2 april 1836, 15 aug., 7 okt. 1837, 22 okt. 1839.
  - 13 27 okt. 1807, 3, 6 juni, 11 aug. 1820, 14–15 juli 1831, 23 juni 1836.
  - 14 21 juli 1801, 24 26 maj 27–28 11 juni 24 aug. 1820, 12 maj, 30 aug. 1830.
  - 15 23 juni 1801, 10, 14–15 juli, 20 sept. 1820, 12, 14 juli 1828, 27 juni, 29 juli, 3 aug. 1836.
  - 16 1 april 1793, 14, 26 juli, 1820, 1, 4 okt. 1836, 11, 21 sept. 1837.
  - 17 6 aug. 1801, 6 mars 1810, 4 april 1829, 5 mars 1830, 24 sept. 1832, 17 april 1833, 22 dec. 1821, 10, 22 juni 1837.
  - 18 17 aug. 1801, 20 aug. 1814, 15 jan., 7 sept. 1830, 4 juli 1833, 5 sept. 1839.
  - 19 1, 3, 6–8 maj, 6 sept. 1800, 6 aug. 1801, 9 sept. 1802, 9 okt. 1810, 24 april, 2, 6 maj, 9 sept., 3 okt. 1811, 16 maj 1814, 23 maj 1821, 22–24 juli, 5, 17 febr., 8 sept. 1829, 18 sept. 1829, 12 sept. 1836.
  - 20 22 maj 1823, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>, uppslagsord fetägg, 2013-01-07, 30 maj 1837.
  - 21 6, 7, 14, 16 juni, 1, 3–6, 9, 29 juli, 7 aug. 1793, 18–19, 30 april, 5 maj, 1–4 juni 1800, 3, 18 juli 1806, 24 maj, 22 juni, 2, 6 juli 1807, 18 maj 1811, 28 april 1812, 7–8 juni 1820, 30 maj 1824, 4 juni 1829, 9 juli 1833, 6, 18 maj 1834, 9 april 1835, 2 maj 1839.
  - 22 20 juni 1827, 5 juli 1827, 16 mars, 26 juli 1830.
  - 23 30 okt. 1814, 8 juli 1823, 7 juni 1828, 19 aug., 10 sept. 1830, 20 maj 1832, 15 maj 1837.
  - 24 6 maj, 22 okt. 1800, 2 febr. 1802, 8 april 1810, 25 mars 1815, 9 aug. 1816, 22, 27 juni 1817, 29 mars, 27 nov. 1823, 15 april 1829, 2 april 1830, 13, okt. 1835, 11 nov. 1837, 1 april 1839.
  - 25 23 mars 1803, 23, 30 maj, 24 aug. 1804, 24 okt. 1806, 29 mars, 13 april, 9 sept. 1807, 1 juli 1812, 26 nov. 1818, 16 juli 1822, 3 dec. 1823, 2 april 1830, 1 dec. 1825, 20 april 1832, 1 dec. 1826, 9 april, 14 nov. 1832.
  - 26 29–30 sept. 1793, 8 okt. 1795, 29 okt. 1802, 10 febr. 1817, 17, 26 nov. 1818, 24 juni 1826, 19 maj 1828, 23 maj, 21 april 1829, 17 okt. 1835, 11 april 1839.
  - 27 12 jan. 1819, 17, 23 nov. 1823, 19 jan. 1825, 9 febr. 1831, 27 okt., 11 nov. 1836, 13 april, 5, 8 juni 1837, 11 juli 1827, 18, 20 juli 1839.
  - 28 31 10 mars 13 juni 1800, 2 juni 1802, 20 mars 1817, 17 febr. 1822, 7, 10 mars 1834, 29 maj, 2, 3, 5, 13 juni, 18 juli 1836, 8, 26 juni 1839.
  - 29 1 maj 1812, 12 juli 1814, 4 dec. 1818, 8, 14 aug. 1821, 23 juni 1825, 4 okt. 1827, 5 jan. 1828, 7 mars 1834, 29 maj, 2–3, 5, 13 juni, 18 juli, 1836, 12 maj, 13–14, 16 juli 1837, 16 mars, 4, 8 maj 26 juni 1839.
  - 30 16 mars, 8–9, 12, 30 nov. 1793, 20, 24 okt., 7 nov.

- 1800, 15–16 nov. 1802, 17 dec. 1816, 18 juli 1818, 17 dec. 1821, 1 sept. 1823, 7, 13 jan. 2 nov., 19 dec. 1829, 9, 11, 24 okt. 1837.
- 31 12 dec 1802, 16 nov 1803, 23 feb 1813, 16 jan 1815, 10 ok 1817, 24 sep 1820, 18 okt 1827, 26 dec 1829, 30 nov 1830, 19 okt 1831, 30 jan 1832, 29 nov 1833, 11 sep 1834, 17 okt 1835, 3 juli, 5 aug, 14, 24 sep, 7 okt 1836, 27 juli 1837, 4 maj, 15 okt 1839
- 32 21 juli, 4 sept. 1795, 16 dec. 1809, 28 nov. 1831, 12 maj 1834, 17 april, 19 sept. 1839.
- 33 30 aug. 1793, 1 febr. 1794, 20 nov. 1801, 29 sept. 1803, 1 okt. 1805, 22 jan., 11 mars, 23 okt. 1823, 10 mars 1826, 26 mars 1827, 25 jan., 21 maj, 13 aug., 19 sept., 1 nov. 1832.
- 34 10–11 nov. 1801, 18 jan. 1803, 27 aug. 1809, 16 mars 1810, 27 maj, 12 nov. 1818, 24 okt. 1819, 28 jan. 1823, 4 jan., 31 okt. 1827, 27 juni 1828, 14 juli, 4 sept. 1830, 28 juli 1831, 4 april 1832, 24 april, 9 nov. 1833, 29 mars, 2 april 1835, 11 maj 1836, 7, 12–t.14, 17 sep 1837, 1 mars, 19 april 1828, 13 maj, 24–25 sept. 1829, 23–25 sept. 1831, 26, 27 mars 1827.
- 35 27–30 mars 1827, 17–18 april, 22 nov. 1832, 27 april 1833, 7, 17 okt. 1836.
- 36 11 febr., 2 aug. 1803, 14 jan. 1807, 27 aug. 1822, 20 mars 1827, 7–8, 18 aug. 1831, 11 sept. 1835.
- 37 28 nov. 1793, 31 maj, 3–4 juni, 28 nov., 2 dec. 1800, 3 dec. 1801, 13 maj, 27 okt. 1802, 21, 23 jan., 9 febr., 6, 22, 27 mars, 8 april, 23–24 aug., 9, 22 nov., 14 dec. 1805, 15 dec. 1813, 17 jan., 8 febr. 1814, 1–2 dec. 1815, 2 mars, 6 mars, 16 okt., 4, 8–9, 14, 18, 31 dec. 1818, 8 jan., 16 april, 13 dec. 1819, 6 mars 1821, 20 mars, 17 okt., 14 dec. 1820, 2–3 mars, 8, 10 dec. 1821, 22 febr., 19 okt. 1822, 15 nov. 1823, 23 okt. 1824, 30 mars 1825, 21 febr., 4, 7–8 dec. 1827, 29–30 jan., 19 april, 27 nov. 1828, 4 april, 7, 9, 25 nov., 19 dec. 1829, 3, 5 mars, 15 april, 19 maj, 12, 17 nov. 1830, 20 april, 18 dec. 1831, 18 maj, 29 okt., 26 nov., 9 dec. 1832, 2–3, 18 nov. 1833, 3–4, 6, 11 nov., 5 dec. 1834, 27 jan. 1835, 5 dec. 1836, 13 maj, 26 aug., 16 dec. 1837, 20, 22, 24 april 1839.
- 38 7 mars 1803, 25 april 1829, 4–5 nov. 1831, 18 mars, 4 dec. 1837, 11, 29 jan. 1838.
- 39 27 nov., 2 dec. 1821, 4 sept., 14–15 okt. 1822, 5 mars, 13 dec. 1824, 3 nov. 1829, 6 april, 4 nov. 1831, 4, 10 april, 21 juni 1834, 26 aug. 1837.
- 40 30 okt. 1810, 10 april 1811, 11 jan., 15, 27 febr. 1812, 11 april 1815, 25 febr. 1820, 1 april, 14 dec. 1824, 4 april, 4 dec. 1827, 17 maj 1829, 10 aug., 10–11 okt., 3–4 nov. 1830, 14 maj, 10–11 okt., 18 nov. 1831, 4 maj 1833, 6 dec. 1834, 28 jan., 10, 12 sept., 4 okt. 1835, 20 okt., 3 dec., 1836, 6 dec. 1837, 29 okt. 1838.
- 41 28 nov., 1793, 21 jan. 1804, 25 febr. 1809, 22 mars, 10, 20 april 1820, 5 febr. 1821, 4 april 1827, 11 maj 1831, 5 dec. 1836, 11 juli, 30 aug. 1837.
- 42 29 sept., 26 nov. 1793, 13 okt., 30 nov. 1795, 9 juli 1807, 30 jan. 1808, 18 jan., 26 febr., 7 mars 1818, 13 nov. 1819, 14 mars 1820, 29 april, 18 dec. 1821, 18 april 1822, 25 mars 1826, 24 febr., 19 sept. 1827, 2 okt. 1829, 24 okt. 1830, 6 april, 16 nov. 1833, 15 jan., 9 nov. 1834, 3 febr. 1835, 24 febr., 31 mars, 7, 21–22 dec. 1836, 1 nov. 1838, 17, 20 mars 1839.
- 43 15 juni 1736, 27 mars, 30 aug. 1793, 9 febr. 1794, 17 okt. 1818, 15, 22 nov. 1830, 22 dec. 1833, 16 aug. 1834, 23, 30 mars 1839.
- 44 22 mars 1800, 22 mars, 6 juli 1807, 8 febr 1809, 24 nov. 1821, 30 mars 1825, 9 nov. 1833, 19 okt. 1835.
- 45 18 nov., 1800, 26, 31 jan., 9 febr., 23 mars, 29 april, 5 juni, 21 aug., 11, 17 sept., 11 nov. 1805, 22 febr. 1811, 26 april, 20 juni 1815, 27 febr. 1816, 22 april, 21 nov. 1817, 13 maj 1818, 1 april 1825, 15 juni, 20 sept. 1831, 12 sept., 31 dec. 1834, 1 april 1835, 17 april, 5 aug., 9 dec. 1836, 10 maj, 2 juli 1839.
- 46 6 mars, 21 april 1810, 13 sept., 1812, 9, 27 febr. 1816, 15 febr. 1820, 10 mars, 23 okt., 9 nov. 1830, 1 maj 1831, 20 nov. 1837.
- 47 13 juli, 5 sept. 1801, 20 april, 11 maj 1807, 3 febr., 28 maj 1809, 27 febr., 8 aug., 11–2 okt. 1810, 6 mars 1811, 26 april 1813, 12 jan., 16 mars, 9 dec. 1815, 12 febr. 1817, 30 jan., 1 febr. 1819, 10 april 1822, 3 april 1823, 5 okt. 1827, 19 dec. 1828, 21 dec. 1830, 17 febr. 1832, 13, 29 sept. 1834.
- 48 28 april 1800, 31 okt., 2 nov. 1801, 28 maj, 24 aug., 15 ok. 1803, 16 april, 1 juni, 5, 24 sept. 1808, 16 okt. 1810, 11 nov. 1811, 15 sept. 1820, 11 april, 15 aug., 10 okt. 1822, 20 sept., 9 okt. 1823, 2 juli 1825, 11 sept., 21 maj, 12, 15 okt. 1832, 12–13 okt. 1833, 13, 7 maj, 21 juni, 29 sept., 4 okt. 1834, 8 febr. 1838.
- 49 14 okt. 1803, 13, 15 juni, 14 nov. 1804, 15–6, 17 aug. 1811, 2 juli, 12 okt. 1816, 25 sept. 1821, 19 sept. 1822, 10 juni, 13 nov. 1826, 5 maj 1827, 28 maj 1834, 28 maj 1839.
- 50 17 maj 1804, 29 maj 1809, 8 juni 1812, 28 febr. 1817, 28 sept., 29 dec. 1818, 1 febr. 1820, 1–3 maj 1822, 6 juni 1825, 24 juni 1826, 10 jan. 1829, 15 jan. 1830, 7 okt., 6 nov. 1833, 11–14 aug., 14 dec. 1833, 7 maj 1834, 8 juni, 8 nov. 1837.

- 51 21–22 april 1806, 4, 7 mars 1818, 10–11 maj, 12 juli 1821, 20, 22, 24 maj 1836, 11 juni 1837, 7, 11 april 1839.
- 52 27 april, 4, 16 maj, 1793, 25, 27 april, 6, 28 maj 1800, 14 april 1803, 23, 25 febr. 1804, 15, 19, 28–29 mars, 1, 4 april 1805, 5 juni 1811, 28 april 1815, 15, 19 juni, 27 aug., 24 sept., 5 okt. 1816, 20, 31 jan., 17 mars, 25 april, 13 maj, 2, 4, 6 juni, 21 aug., 17, 23, 25 okt., 2 dec. 1818, 13 maj 1820, 30 aug. 1821, 2–4, 6–7 sept., 10, 18 mars, 7 april 1825, 5 aug. 1830, 9 nov., 20 dec. 1831, 24 mars 1832, 5 juni 1832, 3 dec. 1833, 10 april, 5, 10 juni, 3 juli, 3 dec. 1835, 5 sept. 1836, 24–25 maj, 22 juni, 21, 23 juli 1837, 2 okt. 1839.
- 53 29 april 1800, 1 dec. 1803, 6 nov. 1804, 9 april 1805, 25 juni 1811, 3 maj, 21 juni 1814, 17 juni 1815, 9 juli 1816, 22 april 1817, 18 febr., 16, 24 april, 14, 26 maj, 8–10, 12 juni, 17 nov. 1818, 14 juni 1820, 23 okt. 1821, 11 juni 1823, 8–10, 12, 17 juni 1825, 11 mars, 11 april, 30 maj, 1 juni 1826, 15 juni 1829, 9 juni, 6–7 juni, 8 april, 7, 11 juni, 21 sept. 1831, 2, 16–17 juni, 11 juli, 1 aug., 14 okt., 9 nov. 1837, 31 maj, 17 juni 18
- 54 5 febr. 1817, 18 okt. 1819, 22 april, 30 maj, 3 juni 1836, 23 juni 1837.
- 55 19, 22 juni 1800, 21–22 juni 1801, 6 juli 1802, 17 juli 1806, 10 juni 1815, 20, 30 maj, 1 juni 1822, 15–16, 18, 27 juni 1833, 18 maj 1834, 16, 17, 26, 28 juni, 16 aug. 1836, 19 juli 1837, 27–28, 31 maj, 5–6, 8, 15, 17, 20, 22, 27 juni 1839.
- 56 23 maj, 20 juni, 22, 29–30 juli, 2, 5 aug. 1800, 15, 20 aug., 20 sept. 1804, 2 april 1808, 25 maj, 7 dec. 1809, 5 juli 1812, 5 juli 1813, 26, 28 april, 12, 19–21 sept. 1814, 21 okt. 1819, 10–11, 13–14 okt. 1828, 6 maj, 18 okt. 1830, 14 nov. 1832, 7 mars, 7, 24 juli 1834, 21 april, 27 juli 1835, 22 april, 31 maj, 31 aug. 1837, 7 sept. 1839.
- 57 25 jan. 1796, 18–19 aug. 1801, 18 jan. 1814, 2 aug. 1836, 18 febr. 1837.
- 58 15, 22 juli 1801, 30 aug. 1813, 27 juli, 15, 19 aug. 1814, 7, 17, 31 aug. 1819, 4–5, 15–16, 27 juli 1820, 14, 17, 19, 21, 23 juli 1824, 8, 13–14, 19, 27 juli, 1, 5 aug. 1825, 5, 10 juli 1828, 27 maj, 19–20, 22 juli, 16 okt 1830, 8 aug. 1832, 1 aug. 1833, 30 juni 1834, 24 juli 1835, 15, 16, 28 juli 1836, 22 maj, 20, 24–27 juli, 17 juli, 4–5, 8 aug. 1837, 15 juli 1839.
- 59 13 aug. 1819, 26 juli 1820, 19–20 febr. 1921, 17 juli 1822, 23 juli 1823, 7 juni, 17 juli 1828, 19 juli 1829, 26 maj 1831, 24 juli, 15 juli 1834.
- 60 20 okt. 1800, 8 aug. 1801, 25 jan. 1804, 8, 19, 23 sept. 1812, 1–2, 9 mars, 13 aug. 1813, 31 jan. 1814, 5 dec. 1815, 6 nov. 1816, 7–8 aug. 1817, 20 aug., 10 nov. 1818, 15 febr., 18 sept. 1820, 3–4 okt. 1821, 24, 27 mars 1823, 16, 22, 24, 26–27 aug. 1824, 20 jan., 7 sept. 1835, 3, 15 okt., 4 nov. 1835, 8 juni, 17–18, 23 aug. 1837, 2, 11 aug. 1839.
- 61 17 jan., 14 febr., 30 juni, 18 okt., 12 nov. 1800, 3 mars, 25 april, 8 juni, 11, 29 juli, 18 aug., 3 okt., 11 nov., 20 dec. 1803, 12 mars 1813, 20, 26 jan., 11–12 april, 30 juni, 6 sept., 14 dec. 1815, 9 febr. 1816, 22 aug. 1817, 21–22 okt. 1818, 21 okt. 1819, 12 jan. 1821, 18 juni, 11 aug. 1826, 29 okt. 1830, 12 april 1833, 15–16 dec. 1836, 2 mars, 1 dec. 1837, 28 febr. 1838, 6 april, 14–15 nov. 1839.
- 62 16 april, 1793, 9 sept. 1813, 21 jan. 1819, 13 jan. 1821, 10, 17, 30 aug. 1820, 6–7, 9 aug. 1824, 27, 31 jan., 24–26 aug., 13 sept. 1825, 2–4 febr., 9 nov. 1826, 30 juli, 7–8 sept. 1827, 3–4 sept. 1830, 13, 22 sept., 3 nov. 1832, 28 okt. 1834, 30 aug., 24, 26 sept. 1836, 20 mars 1839.
- 63 4, 16 mars, 29 april, 1793, 5–6, 14 febr., 1794, 22 aug. 6, 25 sept., 9, 17, 24 okt., 10, 28 nov., 3, 18, 19, 22 dec. 1795, 22 de. 1800, 1 febr., 16 mars, 8, 23 juni, 4 aug., 29 sept., 26 okt., 1, 22 dec. 1804, 2, 18 mars, 17–18, 20 maj, 7 juli, 17 sept., 22 okt., 20, 22–23 dec. 1813, 6 mars, 15 april, 6, 9–10, 14–15, 17 juli, 22 dec. 1818, 23 mars 1820, 22 dec. 1821, 27–29 aug. 1829, 13 febr., 26–27 juli 1830, 8 maj 1831, 17 aug. 1832, 20 maj, 27 juni, 6 nov. 1833, 16 mars 1835, 3 maj 1836, 20 dec. 1837, 28 mars, 6, 26 april, 6–8, 11 juni, 19 juli, 1839.
- 64 24 dec. 1800, 7 mars, 24 dec. 1818, 23 dec. 1819, 26 mars, 24 dec. 1826, 17 okt. 1827, 22–23 dec. 1833, 10 juli 1835, 8, 9, 10, 11, 12, aug. 1836, 19–23 juni, 19 dec. 1837.
- 65 13, 15 aug., 29 sept., 12–13 okt. 1795, 27 jan., 4 juli., 15, 29 sept., 8–9 dec. 1800, 28 maj, 4 juni, 15, 18, 19, 22, 24 sept., 30 okt., 1–3, 7–8 dec. 1810, 2 juni 1814, 31 maj, 14 juni, 13, 22, 29 sept., 16–17 nov., 13 dec. 1820, 4 juni 1826, 28 maj 1827, 8 juni 1828, 1, 6, 14 juni, 3 juli 1820, 30 maj, 8 sept. 1833, 12 april 1834, 16–17 nov. 1836, 18 april, 9, 16 juni, 30 aug., 1, 5 sept. 1837, 20 sept. 1839.
- 66 23 juni 1814, 2 sept. 1821, 6 sept. 1836.
- 67 16 sept 1837.
- 68 18 aug. 1801, 2 juni, 9 sept. 1802, 11 sept. 1803, 26, 30 sept. 1808, 13 sept. 1810, 6 aug. 1818, 8 juni, 18 aug. 1819, 5 juni 1821, 10 sept. 1825, 2, 9 juni

- 1829, 8 aug., 6, 22 sept. 1830, 7, 13–14 sept. 1832, 6 sept. 1833, 11 nov. 1834, 15, 27 aug., 7–8 sept. 1835, 16 sept. 1836, 7, 12 sept. 1837.
- 69 30 juli 1803, 25 maj 1818, 19 nov. 1821, 21 nov. 1827, 18 nov. 1831, 13 nov. 1833, 21 nov., 22 dec. 1836.
- 70 9 okt. 1800, 6 nov. 1802, 26, 28–29 okt., 4, 7 nov. 1805, 25–26 sept., 7 okt. 1807, 27 nov. 1810, 26 sept. 1812, 9 febr. 1816, 4 nov., 14 sept., 16 dec. 1822, 24 mars, 9, 15, 19, 26 nov., 6 dec. 1823, 26, 28 maj 1825, 18 maj, 15 okt. 1830, 23 sept. 1834, 17 aug., 27, 28 sept., 5 okt. 1836, 11, 16 mars 1839.
- 71 16, 24, 26–27 okt. 1795, 7–8 maj, 17, 31 okt., 12 nov. 1800, 7 mars 1805, 27 okt., 3, 24 nov. 1806, 25 maj 1807, 7 okt. 1815, 29 maj 1816, 21, 23 febr. 1817, 27–29 sept. 1819, 21, 23, 25, 30 sept. 1820, 24 sept., 15 okt. 1825, 24, 26, 30 sept. 1828, 4 jan., 31 mars, 7 maj, 2 nov. 1830, 20, 27, 29 sept., 1 okt. 1832, 30 sept., 2, 23 okt. 1833, 23, 27 sept. 1834, 17 sept., 5–6, 10 okt. 1835, 22 mars 1836, 1–2, 18 mars, 30 nov. 1837, 22, 24 maj, 26 sept., 1 okt. 1839.
- 72 Årstadagböckerna 1793–1839.
- 73 Jaramillo, Rubi, vikarierande gårdsassistent, Tensta 4H-gård, Stockholm.

Käll- och litteraturförteckning

Arkiv

Nordiska museets arkiv

Årstadagböckerna 1793–1839.

Internet

Svenska Akademiens ordbok

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>, uppslagsord fetägg.

Muntlig källa

Jaramillo, Rubi, vikarierande gårdsassistent, Tensta 4H-gård, Stockholm.

Litteratur

Leijonhufvud, L., R. Wilson, A. Moberg, J. Söderberg, D. Retsö, U. Söderlind 2010: "Five centuries of Stockholm winter/spring temperatures reconstructed from documentary evidence and instrumental observations", *Climatic Change* 101 (2010), s. 109–141.

Widding, Lars 1971: *På Årstafruns tid. Märta Helena Reenstiernas dagbok*. Stockholm: Geber.

Eriksson, Kristina Ekerö 2010: *Årstafruns dolda dagböcker*. Stockholm: Norstedts.

Erixon, Sigurd, Broman, Gunnar 1946–1954: *Årstadagboken, journaler från åren 1793–1839, del 1–3*. Stockholm: Generalstaben.

SUMMARY

The Diaries of Årstafrun

Manor economy between market and self-subsistent household

Märta Helena Reenstierna came to Stockholm from Småland at the age of 19 in the year 1772. Shortly thereafter she met the man who became the love of her life, Christian Henrik von Schnell, who was double her age. A year after they first met they got married and Märta Helena moved into Årsta Manor just outside Stockholm. The couple became parents to eight children, but only one lived to adulthood, but died at the age of 32. Märta Helena survived all her children and husband, and she passed away in 1841.

Märta Helena wrote diaries on a daily basis in the years 1793–1839 about almost everything that happened and took place in her life, both on ordinary days and on

feast days. The article deals with how she tried to get the economy to meet ends during her time at Årsta Manor, mainly in the areas of keeping different kind of animals, agriculture and horticulture. In the diaries there is in total 7 008 notifications regarding the animals (3 039), agriculture (2 069) and the horticulture (1 900). The economy that is shown in the diaries consisted of several components, one part was a kind of self-sufficiency, another part was based on exchanging gifts between friends and the last component consisted of a sort of market economy since the prices Märta Helena charged for her goods was in relation to the prices of the same goods and foodstuffs in the city of Stockholm.